

ગૂજરાતી પાંચમું, છઠ્ઠું ધોરણે અને છંદ્રેળ,
શીખનાર, શીખવનાર સાર

લખનાર
જદવજી માવજી ગાંધી.
ભાવનગર તાલુકા સ્કુલમાસ્તર

—*—
છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

ચુકસેલર
ભાઈશંકર લક્ષ્મીરામ રાજગોર.

અમદાવાદ—આર્યોદય પ્રેસ.

સને ૧૮૮૬. સંવત ૧૯૪૬

—
સર્વ હક અંથ કર્તાને સ્વાધીન.

કિંમત રૂ. ૦-૩-૦

વ્યાકરણનો વધારો.

—○—

ગૂજરાતી પાંચમું, છઠ્ઠું ધોરણ અને ઇંગ્રેજી,

શીખનાર, શીખવનાર સાર

લખનાર

જદવજી માવજી ગાંધી.

ભાવનગર તાલુકા સ્કુલમાસ્તર

—*—

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર

બુકસેલર

ભાઈશંકર લક્ષ્મીરામ રાજગોર.

અમદાવાદ—આર્યોદય પ્રેસ.

સને ૧૮૮૬. સંવત ૧૯૪૬

—

સર્વ હક ગ્રંથ કર્તાને સ્વાધીન.

કિંમત રૂ ૦-૩-૦

અર્પણપત્રિકા

દેશ હિતેચ્છુ વિદ્યાગુરુ રાવસાહેબ.

મહિપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ.

સી. આઇ. ઇ.

ગૂજરાત ટ્રેનિંગ કોલેજના પ્રિન્સિપાલ
સાહેબ.

આપની પાસેથી મેળવેલા જ્ઞાનનુંજ આ ફળ
છે તે કારણથી તથા આપની પાસે હું જ્યારે
કોલેજમાં બણતોહતો, તે વખત થોડી મુદત
તાવના દરદથી હેરાન થયેલો તે ગંદવાડની
સ્થિતિમાં અમારી સ્કોલરોની માયાળું ધર્મમાતા
મરહુમ પાર્વતી કુંવરે મારી ઘણી બરદાશ ક-
રેલી, તે સ્મરણ રહેવાં આ લઘુ પ્રયત્ન આ-
પની સેવામાં મૂકું છું, કૃપા કરી તે સ્વીકારશો.

લી. અમારા શિષ્ય બદવજી માવજી

ગાંધીના પ્રણામ.

અનુક્રમશિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	ક્રમ.
અક્ષરવિચાર.		
સ્વર...	૨ ...	૬-૧૬
વ્યંજન...	૩ ...	૧૭-૨૨
બારાક્ષરી ...	૫ ...	૨૩
ત્રેડાક્ષર.	૭ ...	૨૪
સંધિ...	૭ ...	૨૫
અનુસ્વાર સંધિ ...	૮ ...	" ૨-૪
વિસર્ગ સંધિ. ...	૮ ...	" ૫-૭
વ્યંજન "	૮ ...	" ૮-૧૦
ગુણ વૃદ્ધિ ...	૯ ...	" ૧૧
વાક્યવિચાર.		
	૧૦	
અધિકાર વિચાર...	૧૨ ...	૬ થી ૩૪
અનુસાર "	૧૮ ...	૩૫-૬૨
રચના "	૨૩ ...	૬૩-૮૮
અનુક્રમ "	૩૨ ...	૮૯-૧૧૦
વાક્ય પૃથક્ કૃતિ...	૩૬ ...	૧૧૧
વિરામ ચિન્હ. ...	૪૧ ...	૧૧૨-૧૨૦
પદચ્છેદ કરાવવાનો નમુનો. ...	૪૩ ...	...
કવિતાનો અન્વય કરતી. વ- } ... ૫૧ ...		
અત બ્યાકરણનો ઉપયોગ. }		

પ્રસ્તાવના.

બાળ વ્યાકરણથી આરંભીને હોપકૃત, નર્મવ્યાકરણ. ટેલર કૃત લઘુ-ગુરુ, રા. સા. હરગોવન કૃત અને રાવ સાહેબ ગ-હીપતરાગ કૃત, વ્યાકરણ પર્યંત આજ્ઞદિન સૂધીમાં ગૂજરાતી ભાષામાં વ્યાકરણ નાગથી સાત આઠ અંથ ગહાર પડ્યા છે. તેમાંથી સરકારી ગૂજરાતી નિશાળોમાં હોપકૃત વ્યાકરણ ચાલે છે. એ પુસ્તકની રચના તથા સરળતા બાળને માટે અતિ ઉપયોગી છે, પણ તે પાંચમા, છઠ્ઠા, છુના વિદ્યાર્થીઓને જોઈતું જ્ઞાન આપવાને યસ નથી.

પુનઃ જ્ઞાન આપવા સારૂ ટેલર કે હરગોવન કૃત વ્યાકરણનો શિક્ષક આધાર લે તો હોપવ્યાકરણને તે વ્યાકરણની રચનામાં બિન્નતા હોવાથી થયેલું જ્ઞાન સંશયકારક થઈ શીખનાર શીખવનાર મુશ્કેલીમાં પડે છે. વિશેષ જ્ઞાન આપતું એ વાત ધણી જરૂરની છે અને તે જરૂરીઆત પાર પાડવાને વ્યાકરણ અંથ બે વિભાગમાં વહેંચાઈ જવાની મને પૂરી જરૂર જણાય છે (૧) એથા ધોરણના વિદ્યાર્થીને માટે અને (૨) પાંચમા તથા છઠ્ઠા ધોરણના વિદ્યાર્થીને માટે, પણ વ્યાકરણના તે બે ભાગ લાલશંકર કૃત ગણિતના ભાગ પ્રમાણે થવા જોઈએ એટલે બીજો તે પહેલાનો વધારો હોય પણ તેમાં પહેલામાં જણાવેલી કોઈ બાબત પૂરી જવી ન જોઈએ. આ ઢપથી વ્યાકરણ બનાવી જરૂરીઆત પૂરી પાડવી એ કામ ભાષાના પૂર્ણ અનુભવી વિદ્વાનનું છે કારણ કે વ્યાકરણ એ ભાષા શાસ્ત્રનું નિયમિત રૂપરેખીકરણ છે, અને રચના નિયમનું સ્થુલ બંધારણ છે. એ શબ્દ શાસ્ત્રનું સૂક્ષ્માવલોકન પરિણામ છે, અને કેળવાએલી બુદ્ધિનો ગાઢ પરિપાક છે, તથા એ ભાષાના પ્રતિ અંગનું પૃથક્કરણ છે, અને તેના મૃદુતા, સુંદરતા, સુધૃતતા,

આદિ સ્વરૂપો સંગ્રહી રાખવાનું તથા જાણી લેવાનું એકજ સ્થાન છે. આવું ગહન કાર્ય પરિપૂર્ણ રીતે પાર ઉતારવું એ વિદ્વજ્જનોનીજ હદમાં હોય. જ્યાં સૂધી કોઈ ગહન વિદ્વાન તરફથી એ ખોટ પૂરી ન પડે ત્યાં સૂધી શિક્ષકોને કામ આવે એવી આશાથી આ એક નોટ જે કે મેં કેળવણી આપવાની મારી ફરજ અદા કરતાં વિશેષજ્ઞાન આપવા છઠ્ઠા ધોરણના વિદ્યાર્થીઓને ઉતારાવેલી તે મારા બંધુઓની સેવામાં મૂકું છું, અને તેને હોપ વ્યાકરણના વધારા તરીકે ઓળખાવવા છઠ્ઠું છું.

ગ્રાહક વર્ગ એકઠો કરતાં ગ્રંથ કર્તાને વખતે ખુબ મતને આશરે જવું પડે છે, તેવી ખુશામતનો પ્રયત્ન મને કંટાળો હોવાથી આ પુસ્તકને પ્રસિદ્ધિમાં લાવવા હેઠી આવૃત્તિનો હક ખુકસેલરને આપી દઇ તેના વિચાર માણે શબ્દવિચાર નિરૂપાયે આ નોટમાંથી ખેંચી લેવો પડ્યો છે.

એતો સહજ સમજાશે કે આ ગ્રંથ તદન મારો પોતાનો નવીન નથી. જે જે મને કાંઈ ઠીક લાગ્યું તે તે મેં ઉપર જણાવેલ વ્યાકરણમાંથી ગ્રહણ કર્યું છે. વાક્ય વિચાર લખતાં સ્વર્ગવાસી રા. સા. નવલરામ બાપના સને ૧૮૭૭ ના શાળાપત્રમાં પ્રસિદ્ધ કરેલ વાક્ય વિચારની નોટથી અને રાવસાહેબ મહીપતરામની લખેલી એક નોટ વાંચવાથી મહા સહાય મને મળી છે તેને વાસ્તે તેઓ સાહેબનો હું પૂરું આભારી છું.

પોતાનો ખાનગી અભ્યાસ કરવાનો અમુલ્ય વખત રોકી આ નોટ લક્ષ પૂર્વક વાંચી કેટલીક જરૂરની સૂચના કરી તે ખાતે ખાવનગર હાઇસ્કૂલના સેકન્ડ આસિસ્ટન્ટ માસ્તર મહાત્મખરામ નરસિંહદાસ ખીંજો(શાહ માસ્તર)નો પણ આભારી થયો છું.

અક્ષર વિચાર.

૧ માણસો પોતાના વિચાર જે વડે બીજને જણાવે છે, તે ભાષા કહેવાય છે. (ભાષ=બોલવું+આ= નારી બ. પ્ર.)=બોલી.

૨ ભાષા લખવાની રીતને વર્ણમાળા કે લિપિ કહે છે. ગૂજરાતીમાં લખાયેલાં પુસ્તકોમાં જે લિપિ વપરાય છે. (૧) બાળબોધ. અને (૨) ગૂજરાતી.

શાસ્ત્રી, દેવનાગરી કે સંસ્કૃત એ બાળબોધના પર્યાય શબ્દ છે.

૩ વિદ્વાનો ભાષાના નિયમ બોળી કાઢી એ કઠા કરી અનુક્રમે ગોઠવે છે તે વ્યાકરણ કહેવાય છે.

વ્યાકરણથી ભાષા શુદ્ધ અને સુંદર રીતે બોલાય છે. અને લખાય છે.

ભાષા ખરાબ થતી વ્યાકરણથી અટકે છે.

પારકી ભાષા શીખવામાં વ્યાકરણ બહુ કામ લાગે છે.

૪ ટુંકામાં ટુંકા ઉચ્ચારોને તથા તે લખી બતાવવાની નિશાનીઓને અક્ષર કહે છે. (અશ=વ્યા- પવું+અર)=વ્યાપક—ભાષામાં સર્વ ઠેકાણે ફેલાઈ રહ્યા છે તે.

વર્ણ એ અક્ષરનો પર્યાય શબ્દ છે.

કોઈ કોઈ વૈયાકરણીઓ બોલેલાને અક્ષર અને લખેલાને વર્ણ કહે છે.

૫ અક્ષરથી શબ્દ થાય છે. શબ્દથી વાક્ય બને છે, અને માપવાળાં વાક્ય પદ્યમાં ગણાય છે.

એ ચારવાનાં ભાષામાં આવે છે માટે—

વ્યાકરણના ચાર ભાગ પાડ્યા છે. (૧) અક્ષ-

વિચાર, (૨) શબ્દ વિચાર, (૩) વાક્ય વિચાર અને
(૪) કવિતા વિચાર,

કવિતા એ પદ્યનો પર્ચાય શબ્દ ગણાય છે.

કવિતા વિચારને ગાટે પિંગળનું જીહ્વું પુસ્તક છે.

૬ અક્ષર કયા કયા પ્રકારના કેટ કેટલા છે, તેનો
કયા કયા સ્થાનમાંથી ઉચ્ચાર થાય છે, અને કેવી રીતે લ-
ખાય છે. એ વગેરેનું વર્ણન જે પ્રકરણમાં આવેલું હોય
છે, તેને અક્ષર વિચાર કહે છે.

૭ જે મૂળ અક્ષર એટલે જેનો ખીન્ન સાથે સંયો-
ગ થયો નથી તે મૂળાક્ષર.

૮ સ્વર અને વ્યંજન એવા મૂળાક્ષરના બે ભેદ છે.

૯ ખીન્ન અક્ષરના આશ્રયવિના જેનો ઉચ્ચાર થઇ
શકે તેને સ્વર કહે છે. (સ્વર એટલે અવાજ, સાદ અથવા
રાગ.)

૧૦ ગૂજરાતીમાં તેર સ્વર વપરાય છે.

અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ એ ઐ ઓ ઔ અં અઃ

અ આ ઇ ઈ ઉ ઊ ઋ એ એ ઓ ઔ અં અઃ

ઋ લૃ ૯૬ એ ત્રણ સ્વર ગૂજરાતીમાં વપરાતા નથી.
સંસ્કૃતમાં વપરાય છે.

હોપ વ્યાકરણમાં સ્વર બાર ગણ્યા છે. તેનું કારણ
એકે સાધારણ લોકો ઋ ને બદલે ૨ વાત્પરે છે.

૧૧ અ, ઈ, ઉ, ઋ, એ સ્વર -હસ્વ એટલે બોલ-
વામાં હુંકા છે. એને મૂળ સ્વર પણ કહે છે.

૧૨ એ મૂળ સ્વરો બેવડાયાથી ખીન્ન ચાર દીર્ઘસ્વ-
ર થાય છે. અ+અ=આ. ઇ+ઈ=ઈ. ઉ+ઉ=ઊ. ઋ+ઋ=ઋ.

મૂળ સ્વરોને બોલતાં જેટલો વખત બોલ્યો તેના
કરતાં દીર્ઘ સ્વરોને બોલતાં બમણો વખત બોલ્યો છીએ,

ગાટે કવિતામાં -હસ્વ સ્વરની એક માત્રા અને દીર્ઘ સ્વરની બે માત્રા ગણાય છે.

૧૩ અ+ઘ=એ. અ+ઙ=ઓ. અ+એ=ઐ. અ+ઓ=ઔ.

એ ચાર સંધિ સ્વર ગણાય છે. એ પણ દીર્ઘ છે.

૧૪ એ અને ઔના બે ઉચ્ચાર થાય છે. એક લાંબો ને બીજો પોહોળો.

છટ્ટી વિભક્તિનો ફેરી, ફેરો, મોર (પક્ષી), ગોળ (આકાર), ચોરી (ખાતર પાડવું) છેક (સાવ અથવા બધું). એ શબ્દો બોલવામાં લાંબો ઉચ્ચાર થાય છે. અને ફેરી (ફળ), મોર (આંગાનો), ગોળ (ખાવાનો), ચોરી '(પરણતી વખત બંધાય છે તે), છેક (ભૂંસ) એનો પોહોળો ઉચ્ચાર થાય છે. પણ લખવામાં જુદી જુદી નિશાનીઓગળા વાપરતાનથી. કેટલાક પહોળા ઉચ્ચારને ગાટે એક માત્રા આપી કરેછે.

૧૫ અક્ષરને માથે મીડું તે અનુસ્વાર.

અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર ધણું કરીને બે જાતનો થાયછે. કંઠ, બંધ, આંક. એવા શબ્દમાં થાય છે. તે એક જાતનો, અને દાંત, માં, ચાંદો, એ શબ્દોમાં થાય છે, તે બીજી જાતનો. પહેલાંને સંસ્કૃત અનુસ્વાર અને બીજાને મોળો પડી ગયેલો અનુસ્વાર કહીએ. ગાંસ, સિંહ વંશ એવા શબ્દમાં ઉપરના બંને કરતાં જુદો ઉચ્ચાર થાયછે. *

૧૬ અક્ષર આગળ જે બે મીડાં તે વિસર્ગ. (વિ+સૃજ+અ)=મોઢાના વાયુના જોરેકરીને અક્ષરને ફેંકવોતે

૧૭ જે અક્ષર સ્વર વિના સ્પષ્ટ બોલી શકાતા નથી તેને વ્યંજન કહે છે.

ક ખ્ ગ્ ઘ્ ઙ્ ચ્ છ્ જ્ ઝ્ ઞ્ ટ્ ઠ્ ડ્ ઢ્ ત્ થ્

* અનુસ્વાર સંધિ જુઓ;

ક લ્લ ગ્ ઘ્ ઙ્ ચ્ છ્ જ્ ઝ્ ઞ્ ટ્ ઠ્ ડ્ ઢ્ ણ્
 દ્ ધ્ ન્ પ્ ફ્ બ્ મ્ ય્ ર્ લ્ વ્ શ્ પ્ સ્ હ્ ળ્
 ત્ થ્ દ્ ધ્ ન્ પ્ ફ્ બ્ મ્ ય્ ર્ લ્ વ્ શ્ પ્
 સ્ હ્ ળ્

ઉપરના વર્ણુમાં નીચે કાપા જેવું ચિન્હ વ્યંજનનું છે તે તેમાં સ્વર નથી એમ ખતાવે છે. જ્યારે સ્વર મળે ત્યારે ચિન્હ જતું રહે છે. ને ઉચ્ચાર સ્પષ્ટ થાય છે.

૧૮ ઉપર લખેલા વ્યંજનોનાં પાંચ પાંચ અક્ષરનાં જોડકાં છે. તે દરેક જોડકાંને વર્ગ કહે છે.

ઉદાહરણ—કખ ગઘ ડ-નેકવર્ગકહેછે. ચ છ જઝ બનેચવર્ગકહેછે.

ટ ઠ ડ ઢ જુને ટ " તથ દ ધ ન નેનવર્ગ

પ ફ બ મને પ " એ પ્રમાણે ક થી મ

સૂધીના પાંચ વર્ગ છે.

૧૯ ય ર લ વ એ બ્રુદા બ્રુદા સ્વરમાંથી પેદા થાય છે. અને ખીજા વ્યંજનની પેઠે પાછા એમાં સ્વર મળે છે, માટે તેને અર્ધ સ્વર; અને વર્ણુ સ્થાનને વચ્ચે ભાગે તેમનો ઉચ્ચાર થાય છે, માટે તેને અંતસ્થ કહેવાય છે. (અંતસ્=મધ્ય+સ્થ=રહેનાર)

૨૦ શ ષ સ એનો ઉચ્ચાર સર્પના સુસવાટા જેવો થાય છે માટે તેને ઉશ્ગા અક્ષર કહેવાય છે. (ઉશ્=તપવું અથવા જોસમાં આવવું.)

હ. એ મહાપ્રાણુ છે.

ળ. એ અક્ષર સંસ્કૃતમાં નથી ગુજરાતીમાં વપરાય છે. વેદની ભાષામાં તે અક્ષર છે.

૨૧ અક્ષરો મુખના જે ભાગમાંથી બોલાય છે. તે પ્રમાણે તેનાં સ્થાન ઠરાવ્યાં છે.

૧ અ, આ, ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ, હ, એટલા અક્ષર

૨૧ ગળાગાંથી બોલાય છે. અને ગળાનો પર્યાય શબ્દ કંઠ છે, ગાટે તેને કંઠસ્થાની અક્ષર કહે છે-

૨ ધ, ઈ, ચ, છ, જ, ઝ, બ, ય, શ, આ અક્ષરો બોલવા ગાટે જીભને તાળવે ચડાડવી પડે છે, ગાટે તેને તાળુસ્થાની કહે છે.

૩ ઋ, ઌ, ઈ, ઉ, ઇ, ઊ, ર, પ, ળ, એ અક્ષરો જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતના અવાળુ સાથે ચડાડવાથી બોલાય છે, (અવાળુ એ મોનો ઉર્ધ્વ (ઉંચો) ભાગ છે), માટે મૂર્ધસ્થાની કહેવાય છે.

૪ ત, થ, દ, ધ, ન, લ, સ, આ અક્ષરો બોલતાં જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતને ચડે છે, ગાટે તેને દાંતસ્થાની કહે છે.

૫ ઉ, ઊ, ફ, ફ, બ, બ, ગ, આ અક્ષરો બોલતાં બે હોઠ બેગા કરવા પડે છે, (હોઠનું સંસ્કૃતમાં ઓષ્ઠ નામ છે) ગાટે તેને ઓષ્ઠસ્થાની કહે છે.

એ, એ, કંઠાલવ્ય; ઓ, ઓ. કંઠોષ્ઠ. ને વ દંતોષ્ઠ

ડ, બ, જી, ન, મ, એ વર્ણો જે જે સ્થાનમાં લખ્યા છે. ત્યાં થઇ તેઓનો ઉચ્ચાર નાક વાટેથી નીકળે છે ગાટે તેને અનુનાસિક કહે છે.

૨૨ કેટલાક અક્ષરનો ઉચ્ચાર છાતીપર દાળ રાખી બોલાય છે, તેને ઘોષાક્ષર કહે છે. ઘોષ નામ અવાજનું છે. છાતીપર દાળ રાખ્યા વિના બોલાય છે તે અઘોષાક્ષર

ક, ખ, ચ, છ, ટ, ઠ, ત, થ, પ, ફ, શ, ષ, સ, એ તેર અક્ષરો અઘોષ છે. ને બાકી ઘોષ છે. સ્વર પણ ઘોષ છે.

૨૩ સ્વર જ્યારે વ્યંજનમાં મળે છે ત્યારે મૂળરૂપે ન રહેતાં તેનો આકાર બદલાઇ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

સ્વર, ચિન્હ.

ઉદાહરણ.

બોલાયકેમ

અ (કંઘ નહિ)

ક+અ=ક.

કનેકાંઘનહિક

આ ૧ (કાનો)

ક+આ=કા

કને કાનો કા.

ઘ િ (-હસ્વર્ણઅથવા-હસ્વઅજ્ઞ) ક+ઘ=કિ

-હસ્વઘ કિ.
કને -હસ્વ
અજ્ઞ જ્ઞકિ.
પાછકુંડાળીકિ

ઙ ૧ (દીર્ઘઙઅથવાદીર્ઘઅજ્ઞ) ક+ઙ=કી

કનેદીર્ઘઙકીક-
નેદીર્ઘ અજ્ઞ
કીઅજ્ઞકી.

ઉ ૨ (-હસ્વઉઅથવા-હસ્વવરડુ) ક+ઉ=કુ

કને-હસ્વઉકુ કને
-હસ્વવરડુકુ વ-
રડુ ક.

ઊ ૨ (દીર્ઘઊઅથવાદીર્ઘવરડુ) ક+ઊ=કૂ

કનેદીર્ઘઊકૂ કને
દીર્ઘ વરડુ કૂ
લોઢે કૂ.

એ ~ (એકમાત્ર)

ક+એ=કે કને એક માત્ર કે

ઐ ~ (બે માત્ર)

ક+ઐ=કૈ કને બે માત્ર કૈ

ઓ ૧ (કાનો માત્ર)

ક+ઓ=કો કને કાનોમાત્ર કો

ઔ ૧ (કાનો બે માત્ર)

ક+ઔ=કૌ કને કાનોબેમાત્રકૌ.

અં ૦ (મીંડું)

ક+અં=કં કને માથે મીંડું કં

અઃ : (વિસર્ગ)

ક+અઃ=કઃ ક આગળમીંડાં કઃ

એવી રીતે દરેક વ્યંજનમાં સ્વર મળે છે, ત્યારે બા-
રાક્ષરી થાય છે. સાધારણ લોકોએ બાર સ્વર ગણ્યા માટે
બારાક્ષરી. ૬ વ્યંજનમાં ઋ મળે ત્યારે ઋ થાય, એને બૂ-
ક્ષમી બેડાક્ષરમાં ગણે છે;

કેટલાક બારાક્ષરીને બારાખડી કે કકાનાં પણ કહે છે;

૨૪ એ અથવા વધારે વ્યંજનો વચગાં સ્વર આવ્યા વિના એકઠા ગળે છે. અને છેવટ સ્વર આવે ત્યારે તેને જોડાક્ષર કહે છે.

જોડાક્ષર જોડવાના પ્રકાર નીચે પ્રમાણે.

(૧) પહેલો વ્યંજન અરધો ને પછીનો વ્યંજન આખો
 $\text{ઊ} + \text{ત્} + \text{ય} = \text{ત્ય}, \text{સ્} + \text{ત} = \text{સ્ત}.$

(૨) જાંને વ્યંજનો આખા. $\text{ઊ} + \text{ક્} + \text{ય} = \text{ક્ય},$
 $\text{ડ્} + \text{ય} = \text{ડય}.$

(૩) પહેલાનો કંઠક ભાગ ને બીજો આખો. $\text{ઊ} + \text{ગ} = \text{ઘ}.$

(૪) પહેલો વ્યંજન આખો ને બીજોનો કંઠક ભાગ $\text{ઊ} + \text{પ્} + \text{ર} = \text{પ્ર}.$

(૫) કેટલાકમાં જાંને વ્યંજન જઈને જુદું રૂપ થાય છે. $\text{ઊ} + \text{ક્} + \text{ષ} = \text{ક્ષ}, \text{જ્} + \text{ખ} = \text{જ્ઞ}.$

ક્ષ અને જ્ઞ જોડાક્ષર છે છતાં કેટલાક તેને ભૂલથી મૂળાક્ષર ગણે છે. કેટલાક કંઠજુ જોડાક્ષરો. — ભ, ક્ષ, ઢ, ઘ, જ્ઞ.

૨૫ ગુજરાતી થઇ ગયેલા શબ્દોમાં સંધિ થતો નથી, પણ ઘણા શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દો સંધિ થયેલા વાપરીએ છીએ, માટે સંધિના કેટલાક અગત્યના નિયમ [કલમ ૧૦—૧૧ માં જણાવ્યા છે તે સિવાયના બીજા] નીચે જણાવ્યા છે.

૧ પોતાની જાત સિવાય બીજો કોઈ સ્વર પછવાડે આવે તો તેને દેખીને—ઇ, નો ય્, ઉનો વ્, ઋનો લ્ એનો અય્ એ નો આય્ એનો અવ્ અને એનો આવ્ થાય છે. ઉદાહરણ—પ્રતિ+અય=પ્રત્યય, પ્રતિ+ઉતર=પ્રત્યુતર; સ્ત+અસ્તિ,=સ્વસ્તિ શંકુ+આકાર=શંકવાકાર; અતિ+સૃ+અ=અતિસાર; નેઋઅન=નયન (એમાં ની ધાતુનો ગુણ

થવાથી ને થયેલ છે); નૈ+અક=નાયક નૈ એમાંની ધાતુની વૃદ્ધિ થવાથી નૈ થયેલ છે; ભો+અન=ભવન (એમાં ભુ ધાતુનો ગુણ થવાથી ભો થયેલ છે); પૌ+અક=પાવક (એમાં પૂ ધાતુની વૃદ્ધિ થવાથી પૌ થયેલ છે).

૨ અનુસ્વાર પછી સ્વર આવે ત્યારે અનુસ્વરનો મ્ થાય છે, ઉં સં+આચાર=સમાચાર સમ્+અર્થ સમર્થ.

૩ અનુસ્વર પછી કોઈ વર્ગીય અક્ષર (ક થી મ સ્ત્રીનો) આવે તો જે સ્થાનનો તે અક્ષર હોય તે સ્થાનનો અનુનાસિક અક્ષર ત્યાં બોલાય અને વિકલ્પે લખાય. જી. અલં+કાર=અલડુંકાર

૪ અનુસ્વાર પછી અંતર્ય કેઉશ્મા અક્ષર આવે તો અનુસ્વાર ણિંદુ રૂપેજ લખાય છે ને ઉચ્ચાર એમાં જેવો થાય છે.

ઉં વંશ, સિંહ, ગાંસ, સંસાર, અંશ, વગેરે—

૫ વિસર્ગની પહેલાં અ, આ સિવાય કોઈ પણ સ્વર હોય અને પછી ઘોષાક્ષર આવે તો વિસર્ગનો ર્ થાય છે.

જીં નિઃ+ધન=નિર્ધન, નિઃ+જળ=નિર્જળ નિઃ+આધાર=નિરાધાર. દુસ્+ગુણ=દુર્ગુણ. આ વિસ્+ભાવ=આવિર્ભાવ.

૬ વિસર્ગની પહેલાં અ હોય ને ત્યાર પછી ઘોષ ંયંજન કે ઐ સ્વર આવે ત્યારે વિસર્ગનો ઉ થઈ પાછલા અ સાથે ગૂળી ઓ થાય છે. ઉં મનઃ+અર્થ=મનોર્થ. મનોભાવ મનોવૃત્તિ.

૭ વિસર્ગ પછી કફપ આવે તો વિસર્ગનો પ થાય છે ઉ. નિષ્કપટ નિષ્કળ.

૮ પહેલા શબ્દને અંતે અઘોષ અને બીજા શબ્દની આદિએ ઘોષ અક્ષર આવે. અથવા પહેલા શબ્દને અંતે ઘોષ અને બીજા શબ્દની આદિએ અઘોષ અક્ષર

આવે તો પહેલા શબ્દના અંતનો અક્ષર ખીજા શબ્દના આદિ અક્ષર જેવો એટલે ઘોષ કે અઘોષ પણ તેના પોતાનાજ સ્થાનનો અક્ષર થાય છે.

ઉ૦ ભગવત્+ગીતા=ભગવદ્ગીતા. સત્+આચાર=સદાચાર, સત્+ગુણુ=સદ્ગુણુ જગત્+ધર્મ=જગદીશ.

૯ પહેલા શબ્દને અંતે ત્ અને ખીજાશબ્દની આદિ-એ ચ, જ, ટ, લ આવે તો ત બદલાઈ તેની જગ્યાએ ખીજા શબ્દના આદિ અક્ષર જેવો થાય છે. ઉ૦ તત્+લિ-ન=તલિન, ઉત્+ચાર=ઉચ્ચાર સત્+જનન=સજ્જન,

૧૦ ખીજા શબ્દની આદિએ અનુનાસિક અક્ષર હોય તો પહેલા શબ્દના અંતના વ્યંજનને ઠેકાણે તેનો સમ્પ્રતિય અનુનાસિક થાય છે. ઉ૦ જગત્+નાથ=જગન્નાથ, ઉત્+ગત=ઉત્ગત.

૧૧ અ, ઇ, ક વગેરે પ્રત્યય લાગતાં પહેલાં સંસ્કૃત ભાષામાં આદિ તથા અંત સ્વરમાં વિકાર થાય છે, તેને ગુણુ વૃદ્ધિ કહે છે. ધણું કરીને અંત સ્વરનો ગુણુ અને આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે.

મૂળસ્વર.	ગુણુ.	વૃદ્ધિ.
અ.	અ.	આ.
ઈ.	એ.	ઐ.
ઉ.	ઓ.	ઔ.
ઋ.	ઋ.	ઋ.

ઉદાહરણ. વરતુ+ધક=વાસ્તવિક, વિશ્વ+અ=વૈશ્વવ. કે-ર+અ=કૌરવ. ભત+અ=ભર્તાર.

વાક્ય વિચાર.

૧ કર્તા,^૧ ક્રિયાપદ^૨ સહિત જે શબ્દ સમુદાય*
તે વાક્ય કહેવાય.

“તમારો પિતરાઈ ભાઈ” “અમારા ગાગમાં રહેલો સિપાઈ” “મુખ્ય નિશાળમાં બાણુનાર પહેલા વર્ગનો વિદ્યાર્થી” “તે બંને વચ્ચે મારા મારી થવી” “ગાળા ગાળી આવવું” “જતાવેલે ઠેકાણું” “થઈ ગયેલા પરાક્રમી રોમન રાજ્યમાં” એ જાણી શબ્દના સમુદાય છે, પણ તેમાં ક્રિયાપદ નથી એથી ગાણુસના મનનો કોઈ જાતનો નિર્ણય સંગમ્મતો નથી. ક્રિયાપદ તેમાં આવે તો પૂરો સમુદાય થાય, અને કોઈ જાતનો નિર્ણય સંગમ્મય.

૨ પૂરો સમુદાય ન હોય એવા શબ્દ સમુદાયને એટલે ક્રિયાપદ વિનાના કોઈ સંબંધે કરીને સંધાએલા શબ્દ સમુદાયને શબ્દાવળી કહેછે ઉપરના દાખલા શબ્દાવળીના છે, શબ્દથી ભાવ જણાય અને વાક્યથી કોઈ પણ જાતનો ગાણુસના મનનો નિર્ણય જણાય છે, નિર્ણય^૩ એટલે ઠરાવ.

૩ કર્તા અને ક્રિયાપદ એવા બે શબ્દ તો વા-

૧ મૂળભેદમાં ક્રિયાના કરનારને અને શક્યભેદમાં ક્રિયાપદનાં જાતિ પુરૂષને વચન જેના પ્રમાણે હોય છે તેને કર્તા કહેવાય છે. ઉદા. તમે ધર વેચો છો. તેમાં તમે, અને તમારાથી ધર વેચાય છે. તેમાં ધર કર્તા ૨ કાળસહિત ક્રિયા અને સ્થિતિ જણાવનારા શબ્દને ક્રિયાપદ કહે છે. છે, હતો એ સ્થિતિ જણાવે છે. ૩ નિશ્ચયાર્થ, શંક્યાર્થ, આશ્ચર્ય અને પ્રશ્નાર્થ એવા ચાર જાતના નિર્ણય છે. *સમુદાય નામ જથ્થાનું છે.

કયમાં અવશ્ય જોઇએ. સકર્મક ક્રિયાપદ હોય તો ત્રણ શબ્દ જોઇએ કર્તા, કર્મ ને ક્રિયાપદ. ઉદાહરણ. હું આવું છું. તે ચોપડી વાંચે છે.

૪ ફક્ત કર્તા ૧કર્મ અને ક્રિયાપદથી જે વાક્ય બન્યું હોય અને બીજો કોઇ શબ્દ ન આવ્યો હોય તેને અતિ ટુંકું કે મૂળ વાક્ય કહે છે. મૂળ વાક્યથીજ દુનિયાનો બધો વ્યવહાર ચાલતો નથી.

૫ વ્યવહારમાં જે વાક્યો વપરાય છે તેમાં એ સિવાયના વિવિધ જાતના શબ્દો આવેલા હોય છે, પણ એ શબ્દો ઉપરના—કર્તા કર્મ અને ક્રિયાપદ એ ત્રણમાંથી હર કોઇની સાથે સંબંધ રાખે છે જેની સાથે એ સંબંધ રાખે તેનો એ વધારો કહેવાય ને એ વાક્ય વધારેલાં કે વિસ્તાર પામેલાં કહેવાય છે.

ઉદા. સિંહોરનો રહેનાર મહેનતુ ગગન તગારી નિશાળમાં સાઈ કાગ કરે છે. એ વાક્યમાં “ગગન” “કાગ” અને “કરે છે” એ મુખ્ય ભાગ છે અને “સિંહોરનો રહેનાર” એ જે શબ્દનો સમુદાય છે ને તે ગગનની સાથે સંબંધ રાખે છે “મહેનતુ” એ ગગનનું વિશેષણ છે “કરે” એ ક્રિયાનું ઠેકાણું નિશાળ છે. અને “તગારી” એ નિશાળનો વધારો છે માટે “તગારી નિશાળમાં” એ શબ્દ વળી, (કરે છે) ક્રિયાપદનો વધારો છે “સાઈ” એ કાગનું વિશેષણ છે.

૬ કર્તા કર્મ અને ક્રિયાપદ એ ત્રણમાંથી એક અથવા વધારે ભાગ કોઇ કોઇ વખતે અધ્યાહાર હોય છે. ઉદા. મેં ખાધું એમાં કર્મ અધ્યાહાર છે. વાત સાંભળી એમાં કર્તા અધ્યાહાર છે. કોણ આવ્યું? એ સવાલ-

---

૧ ક્રિયાનો ખગનાર અથવા ક્રિયા પૂર્ણ

તો જવાળ ભગવાનદાસ. એમાં આવ્યો ક્રિયાપદ અધ્યાહાર. તમે લાડવા ખાધા? એ સવાલનો જવાબ. હા. એ વાક્ય થયું પણ તેમાં ત્રણે અધ્યાહાર છે.^૧

૭ વાક્યમાં કયા વર્ગના શબ્દનો કેવો અધિકાર છે, કેનાં રૂપ કેની પ્રમાણે ફરે છે, તે કેવે અનુક્રમે આવે છે, અને શી રીતે ગોઠવાય છે એવી એવી બાબતોનો જે પ્રકરણમાં વિચાર કર્યો હોય તેને વાક્ય વિચાર કહે છે.

૮ વાક્યવિચારના ચાર ભાગ છે. ૧ અધિકાર વિચાર ૨ અનુસાર વિચાર. ૩ રચના વિચાર, ૪ અનુક્રમ વિચાર.

અધિકાર વિચાર.

૯ શબ્દોના પ્રાધાન્યપણાની અને મધ્યમપણાની તથા વિભક્તિના અર્થની વાત અધિકાર વિચારમાં આવે છે.

૧૦ ક્રિયાપદ વગેરે સાથે દરેક વિભક્તિ કંઈ જાતનો સંબંધ ધરાવે છે તે બતાવવું તેને વિભક્તિના અર્થ કહે છે. આ ઠેકાણે અર્થ એટલે કામ અથવા ઉપયોગ થાય.

૧૧ છઠ્ઠી વિભક્તિ સિવાય તમામ વિભક્તિઓ ક્રિયાપદ સાથે સંબંધ રાખે છે તેથી તે કારક કહેવાય છે.

૧૨ પહેલી વિભક્તિ કર્તા, કર્મ, પરિમાણ અને સંબોધન અર્થ આવે છે.

૧ વાક્યમાં જે શબ્દ પ્રત્યયની જરૂર છતાં કેટલાંક કારણથી ન વપરાતાં આગળ પાછળના પ્રસંગ ઉપરથી સંગ્રહ લેવાય છે તે સંગ્રહણનું નામ અધ્યાહાર છે.

૧૩ નામ, નામ જેવો શબ્દ, નામ રૂપ શબ્દા
વળી કે નામ રૂપ ઉપવાચ્ય કર્તા કે કર્મ હોય છે.
ઉદા. નરોત્તમ ચોપડી વાંચેછે.—કર્તા કર્મ નામ છે.

૧૪ સર્વનામ, વિશેષ્યની જગોએ વપરાયેલું
વિશેષણ, તથા કૃદંત નામ, એ નામ જેવા શબ્દ કં
હેવાય છે. ઉદા.

તે મને બોલાવે છે } નામ જેવા શબ્દ
પેલો ગાંડાને બોલાવે છે. }
લખનાર (એટલું) બૂલ્યો. } કર્તા કર્મ છે.

૧૫ જે શબ્દાવળીને છેડે પહેલી વિભક્તિમાં
આવેલું કૃદંત નામ હોય તે નામરૂપ શબ્દાવળી ક-
હેવાય. જૂઠું બોલવું ઠીક નથી. એમાં જૂઠું બોલવું એ
નામરૂપ શબ્દાવળી છે.

ગાંહો ગાંહે લડાવનાર } નામરૂપશબ્દાવળી ક-
જૂઠું બોલવું શીખવે છે. } ર્તા કર્મ છે.

૧૬ શબ્દ અથવા શબ્દાવળી કર્તા કર્મ ન છતાં
આખું વાક્ય જ્યારે કર્તા કે કર્મ હોય ત્યારે તે નામ
રૂપ ઉપવાચ્ય કહેવાય છે. ઉદાહરણ આજથી હું તમ-
ને કહું છું કે દસ મિનિટ કે પાંચ મિનિટ કદિ નકામી ગ-
ણેશો નહિ—એમાં બીજી નામરૂપ ઉપવાચ્ય કર્મ છે. નાનાં
બાળકોનો ધર્મ છે કે માળાપની આસા યાજવી એમાં બી-
જી નામરૂપ ઉપવાચ્ય છે અને તે કર્તા છે.

પરિમાણ=માપ ઉદા. હું બે ગાઉ ચાલ્યો. એમાં
ગાઉ એ પરિમાણ અર્થે પહેલી વિભક્તિ કહેવાય.

વખત જણાવનાર વિભક્તિને પણ પરિમાણમાં ગ-
ણી શકાય. ઉદા. હું ત્રણ કલાક ચાલ્યો.

૧૭ સંબોધન એટલે નામ દષ બોલાવવું.

નામ કે નામની જગોએ વપરાએલા વિશેષણનેજ સંબોધન અર્થે પહેલી વિભક્તિ લાગે. હે કૃપાનાથ, અમારી પ્રાર્થના સાંભળ. એમાં કૃપાનાથ એ સંબોધન અર્થે પહેલી વિભક્તિ છે. સંબોધનને કેટલાક આઠમી વિભક્તિ કહે છે, કેમકે પહેલા પ્રકારના નામને સંબોધન લાગતાં ઉ ને ઓને બદલે એક વચનમાં પણ આ થાય છે. ઉદા. છોકરા, તું જા. જગા જણાવનારા શબ્દને કેટલેક ઠેકાણે પહેલી વિભક્તિ હોય છે. ઉદા. હું સિહોર જાઉ છું.

૧૮ ખીજી વિભક્તિ કર્મ અને સંબંધાર્થે આવે છે સંબંધ=જોડાવું, લાગવું, વળગવું.

કેટલીક વખત ભૂત કૃદંતને (કૃદંત અવ્યય) વખત જણાવવા ખીજી વિભક્તિ લાગે છે ઉદા. આ નોટ લખ્યાને ઘણી મુદત થઈ

નામની સાથે સંબંધ રાખે ત્યારે ખીજી ન કહેવી પણ છટ્ટી વિભક્તિ કહેવી ક્રિયાપદની સાથે સંબંધ રાખે ત્યારે તેને ખીજી કહેવી. લીંગડાને લીંબોળીઓ થાયછે એમાં સંબંધાર્થે ખીજી છે. રાજાને કુંવરે આ કાગ કર્યું. મારે ઘેર આ પળે. એમાં સંબંધાર્થે છટ્ટી છે.

૧૯ કર્તા, કરણ, કારણ, પરિમાણ, મૂલ, અંગવિકાર, સાહિત્ય અને અધિકરણ અર્થે ત્રીજી વિભક્તિ આવે છે.

જે વડે ક્રિયા થાય તે કરણ. જેમ કુહાડીએ લાકડું કાપ્યું.

કારણ=સખ્ય અથવા હેતુ જેમાંથી ઉત્પન્ન થાય તે ઉદા. સરદીએ હેરાન થયો.

મૂલ=ભાવ અથવા કિંગત દ્વધ ત્રણ પૈસે શેર ગળેછે.

અંગવિકાર=તે કાને બહેરો છે. પગે લૂલો છે હાથે હુંડો છે.

સાહિત્ય=સામગ્રી કે સહિત. જ્યારે સાથે કે સહિત

શબ્દ આવ્યો હોય ત્યારે તેની પહેલાં છઠ્ઠી વિભક્તિ વપરાય છે પણ સાથે અધ્યહાર હોય ત્યારે ત્રીજી વિભક્તિ વપરાયેલી જણાય છે. ઉદા. રાજા બસેં ઘોડે આવ્યો (રાજા બસેં ઘોડા સહિત આવ્યો) તે ચારસેં ઘોડે ચઢ્યો.

અધિકરણ=જેઉપર ક્રિયા થાય તે, રથજી. જી નિશાળે આવ.

૨૦ સંપ્રદાન અને તાદર્થ્ય અર્થે ચોથી વિભક્તિ આવે છે સંપ્રદાન એટલે કાઢતે ત્યાં પહોંચાડવું. અપાદાનથી ઉલટો શબ્દ. ભગવાનને ચોપડી આપ, ગામને કિલ્લો ચણાવ.

તાદર્થ્ય એટલે તે વાસ્તે, તે અર્થે, તે કાળે, હેતુ અથવા પ્રયોજન, ઉ. નિશાળી આને માટે નિશાળ જોઈએ.

અપાદાન, કરણુ ને કારણુ અર્થે પાંચમી વિભક્તિ વપરાય છે.

૨૧. અપદાન એટલે સંપ્રદાનથી ઉલટું. સંપ્રદાનમાં મળવું થાય અને આમાં ત્યાંથી છૂટું પડવું થાય.

અવધિ વિયોગ ને ન્યૂનાધિકતાને અપાદાન કહેછે.

અવધિ=હદ અથવા સીમા. ભાવનગરથી સિદ્ધાર સાત ગાઉછે.

વિયોગ=છૂટા પડવું. તે બારીએથી પડ્યો.

ન્યૂનાધિકતા=નાના મોટાપણું. કાળીદાસથી રામજી મોટો છે.

૨૨ છઠ્ઠી વિભક્તિ આધાર, માલિકી, પ્રકૃતિ સગ્રાહ વગેરે ધણી જાતના સગ્રાહ જતાવે છે.

ઉદાહરણ—

આધાર — નદીનું માછલું.

ધણીપણું—રાજનો હાથી.

પ્રકૃતિ — રૂપાનો કોટો.

સગાઇ — ભત્રિજની વહુ.

ટીકા—નામ, નામ જેવા શબ્દ અને શબ્દયોગી અવ્યય સાથે આવિભક્તિ સંબંધ રાખેછે. પણ ક્રિયાપદ સાથે સંબંધ રાખતી નથી.

૨૩ સાતમી વિભક્તિ સ્થળ અને નિર્ધારણ અર્થે આવે છે.

ઉદાહરણ—સ્થળ { માંહે—તે ઘરમાંછે
આસપાસ—ગળામાં કંઠીછે.

નિર્ધારણ—ગળાપણમાં આ ગોળા સરસ છે.

ટીકા—જે કે ધણામાંથી ક્રિયા, ગુણ, અને જાતિ-એ કરીને એકને જૂદો કરવો તે નિર્ધારણ.

૨૪ ઉપરની કલમો (૧૨ થી ૨૩) ઉપરથી જણાય છે કે કર્તા. પહેલી ને ત્રીજામાં, કર્મ પહેલી ને બીજામાં. કરણ કારણ ત્રીજા ને પાંચમીમાં, સંબંધ છઠી ને બીજા, સ્થળ ત્રીજા ને સાતમી, અને પરિમાણ પહેલી ને ત્રીજામાં આવે છે.

૨૫ તે કામ કરેછે એમાં હોય વ્યાકરણ પ્રમાણે કામ કર્મ અર્થે પહેલી વિભક્તિમાં છે. કટલાક વૈયાકરણીઓ એને કર્મ અર્થે બીજા વિભક્તિ ગણેછે. આ એક મતભેદ છે. મારા વિચાર પ્રમાણે આવા મતભેદમાં શીખનારને હિતારવાની કશી જરૂર નથી. ૨૫ પ્રમાણે વિભક્તિ કહે અને અર્થ સમજે તો વ્યાકરણનો હેતુ પાર પડેછે.

૨૬ પાણી પાતું. ઘોડા આપ્યા એમાં પાણી અને ઘોડા પહેલી વિભક્તિમાં છે. એમ કહેવાતું કારણ સંસ્કૃતમાં કર્મણિ પ્રયોગમાં કર્મ પહેલીમાંજ રાખવાં પડે છે. સૂજરાતી એ સંસ્કૃતના ધણા નિયમ ધારણ કર્યા છે. તે પ્રમાણે આમાં

પણ સંસ્કૃતનો નિયમ ધારણ કર્યો છે એમ કહી શકીએ. પણ કોઈ વૈયાકરણી એને બીજી વિભક્તિમાં ગણે છે. તેનું કારણ સગળતું નથી તેથી એને હું નકામો (શીખનારને ધુંચવણમાં નાખનાર) મતભેદ સમજી છું.

૨૭ તે સવારનો ભૂખ્યો છે એમાં સવાર શબ્દને છટ્ટી વિભક્તિનો પ્રત્યય લાગ્યો છે. તે સંબંધ અર્થે નથી. એ ઠેકાણે પાંચમીને બદલે છટ્ટી કહેવાય.

૨૮ હું ગામ ગયો હતો. તે ઠેકાણે ગામની પહેલી વિભક્તિ સ્થળ અર્થે છે. સંસ્કૃતમાં સાતમીનું નામ અધિકરણ છે અને ગૂજરાતીમાં પણ સાતમી સ્થળ અર્થે આવે છે. ગાટે ત્યાં સાતમીને ઠેકાણે પહેલી કહીએ તો ઠીક.

રાતનો જાગે છે એમાં જે અર્થ છે. એક પાંચમીને બદલે છટ્ટી એટલે રાતની જાગે છે. અને બીજો રાતમાં જાગે છે એટલે સાતમીને બદલે છટ્ટી કહેવી.

૨૯ સવારે આવીશ એટલે સવારમાં આવીશ એ સાતમીને બદલે ત્રીજી.

૩૦ કોઈ વિભક્તિનો પ્રત્યય અધ્યાહાર હોય પણ તેનો સંબંધ સગળતો હોય તો જે જાતનો સંબંધ જણાતો હોય તેને અર્થે જેવું રૂપ હોય તેવી વિભક્તિ કહેવી. ઉદા. તે ઘોડા ઉપર બેઠો એમાં છટ્ટીને બદલે પહેલી. તેને તમારી પાસે આવતું છે, ત્યાં ત્રીજીને અર્થે બીજી એમ કહેવું. અન્યરે તેને બોલાવ્યો છે. પહેલીને અર્થે બીજી.

૩૧ કોઈ પણ જાતના અવ્યયનો, વિશેષણનો, ચોથી પાંચમી, છટ્ટી અને સાતમી વિભક્તિ લાગી હોય એવા નામ કે નામ જેવા શબ્દનો અધિકાર, કર્તા કે કર્મ થવાનો નથી.

૩૨ કર્તા, કર્મ કે તેની સાથે સંબંધ રાખનાર વિશે વિશે-

પપણું જણાવવાનો વિશેષણનો, અને ક્રિયા વિષે વિશેષપણું જણાવવાનો અધિકાર ક્રિયા વિશેષણનો છે.

૩૩ ઉભયાન્વયી અવ્યયનો અધિકાર એ પદને જોડવાનો છે.

૩૪ કરણ, કારણ, પરિણામ, સંપ્રદાન, આપાદાન, મૂલ્ય, અંગવિકાર, અધિકરણ એ અર્થ જે શબ્દને વિભક્તિ લાગી હોય તેનો તથા શબ્દયોગી અવ્યયનો અધિકાર ક્રિયા વિશેષણ જેવો છે.

અનુસાર વિચાર.

૩૫ પ્રયોગ અને વિશેષણ વિશેષ્યની વાત અનુસાર વિચારમાં આવે છે.

૩૬ ક્રિયાપદની જાતિ, વચન ને પુરૂષનું મળવું તેને પ્રયોગ કહે છે.

૩૭ ક્રિયાપદની જાતિ, વચન કે પુરૂષ જેની પ્રમાણે બદલાય છે તેને ક્રિયાનાથ (ક્રિયાનો ધણી તેને ફેરવનાર) કહે છે. જેમ રામજી આવ્યો. અહીં આવ્યો એને જાતિ વચન રામજી પ્રમાણે છે. રામજીને ઠેકાણે નારી જાતિનું નામ મૂકીએ તો આવી થાય માટે રામજી ક્રિયાનાથ. ભીમજીએ ચોપડી વાંચી એમાં ચોપડીક્રિયાનાથ, મગનલાલ ચોપડી લખેછે એમાં મગન ત્રીજા પુરૂષમાં છે અને ઠેકાણે પહેલો પુરૂષ મૂકીએ તો લખું છું થાય તેથી મગનલાલ ક્રિયાનાથ.

૩૮ કર્તા ક્રિયાનાથ હોય ત્યારે કર્તારિ પ્રયોગ થાય છે. તમે ચોપડી વાંચો છો એમાં તમે કર્તા છે અને ક્રિયાનાથ છે, તેથી કર્તારિ પ્રયોગ. કર્તારિ પ્રયોગમાં કર્તા પહેલી વિભક્તિમાં હોય છે. વિધિવર્તમાનકાળમાં કર્તારી પ્રયોગ મતો નથી.

૩૯ કર્મ ક્રિયાનાથ હોય ત્યારે કર્મણિ પ્રયોગ કહેવાયછે. ઉદા. મેં ચોપડી વાંચી. તમારે ચોપડી વાંચવી. કર્મણિ પ્રયોગમાં કર્તા ત્રીજી વિભક્તિમાં હોય છે ને કર્મ પહેલી કે બીજીમાં હોય છે. ઉપલા વાક્યમાં કર્મ પહેલી વિભક્તિમાં છે.

તેણે ગને બોલાવ્યો. એમાં કર્મ ગને છે ને તે બીજી વિભક્તિમાં છે.

સકર્મક ધાતુના મૂળભેદમાં વિધિવર્તમાન કાળને બૂં તકાળ સિવાય બીજા કોઈ કાળમાં કર્મણિ પ્રયોગ થતો નથી. શક્યભેદમાં કર્મણિ પ્રયોગ થતો નથી.

કેટલાક ધાતુ જેવા કે જમ, બોલ, જાણ, શીખ, પામ, અને અડક, લાવ, સમજ, વળગ, પરણ વગેરે સ-કર્મક છે પણ તે ભૂત કાળેકરણિ પ્રયોગમાં આવતા નથી.

૪૦ કર્તા કે કર્મ ક્રિયાનાથ ન છતાં ક્રિયાપદનો ભાવ ક્રિયાનાથ હોય ત્યારે ભાવે પ્રયોગ કહેવાય છે. કેમકે ક્રિયાપદનું રૂપ સામાન્ય રૂપની પેઠે ત્રીજો પુરૂષ નાન્યતર જાતિના એક વચનમાં હોય છે. જેમ ગને ગમે છે, મારાથી અવાયું, મારે આવવું.

અકર્મક ધાતુનું મૂળભેદ વિધિવર્તમાન કાળનું નાન્ય-તર જાતિ એક વચનનું રૂપ, અને શક્ય ભેદનાં રૂપ ભાવે પ્રયોગમાં હોય છે. સકર્મક ધાતુનો ભાવે પ્રયોગ થતો નથી ગમ, દુઃખ, બન એ બધા કાળમાં ને બંને ભેદમાં ભાવે પ્રયોગ થાયછે. એ ધાતુમાં વખતે મૂળ ભેદમાં કર્તા હાજર હોય ત્યારે કર્તારિ પ્રયોગ હોવો જોઈએ ઉદા. માથું દુખેછે ત્રિકલ બાગમાં રસોઈ બને છે, આ ચોપડી મને ગમે છે વગેરે. આ કર્તારિ પ્રયોગનાં ઉદાહરણ છે.

ભાવે પ્રયોગમાં કર્તા હોય તો ત્રીજીમાં હોયછે ઉદા.

તારે જવું.

૪૧ સકર્મક ધાતુના શક્યભેદના રૂપમાં કર્મ કર્તા થાય છે ગાટે તે કર્મણિ વાચ્ય કહેવાય છે. અને અકર્મક ધાતુના શક્ય ભેદના રૂપમાં ભાવ કર્તા થાય ગાટે તે ભાવ વાચ્ય કહેવાય છે કર્મણિ વાચ્ય અને ભાવ વાચ્યના મૂળના કર્તાને પાંચમી વિભક્તિ લાગે છે અને તે કારણ અર્થે કહેવાય છે.

૪૨ ક્રિયાનાથનાં જ્ઞતિ, વચન પ્રમાણે ક્રિયાપદનાં રૂપ હોય છે હું છું, તમે ગયા, બાણજી આવ્યો, તું છે, ભાવે પ્રયોગમાં ક્રિયાપદનું રૂપ ફરતું નથી પણ ત્રિજે પુરૂષ નાન્ય-તર જ્ઞતિના, એક વચનમાં રહે છે ઉદા. તમારે નીકળવું, મને નિશાળમાં ગમે છે.

૪૩ ક્રિયાનાથ જૂદી જૂદી જ્ઞતિના હોય ત્યારે ધાતું કરી ક્રિયાપદ નાન્યતર જ્ઞતિના બહુ વચનમાં આવે છે અને ક્રિયાપદના પહેલાં એ સર્વે કે સર્વે એવા શબ્દ મૂકવામાં આવે છે ઉદા. દુર્લભ, આત્મારામ અને મોતીબેન એ સર્વે કામે આવ્યાં હતાં.

૪૪ નરજ્ઞતિનો ક્રિયાનાથ એક વચનમાં છતાં ગાનારો ક્રિયાપદ બહુ વચનમાં આવે છે ઉ. મોતીભાઈ આવ્યા.

૪૫ નારીજ્ઞતિનો ક્રિયાનાથ એક વચનમાં હોતાં તેનું ક્રિયાપદ ગાનારો નાન્યતર જ્ઞતિના બહુ વચનમાં આવે છે. ઉદા. માજી ગયાં.

૪૬ અનેક ક્રિયાનાથ પ્રત્યેક એક વચનમાં છતાં અને તથા, તે એવા અવ્યયથી જોડાએલા હોય તો ક્રિયાપદનું રૂપ નીચે પ્રમાણે થાય છે.

૧ એ બધા ક્રિયાનાથ સજ્ઞતિય હોય તો તે જ્ઞતિના બહુ વચનમાં ક્રિયાપદ મૂકાય ઉદા. ગીરજશંકર કરચુશંકર, કાળીદાસ અને જમનાદાસ આવ્યા હતા.

૨ એ ક્રિયાનાથ વિ જાતિયે હોય તો ક્રિયાપદ નાન્યતર જાતિના બહુ વચનમાં આવેછે. ઉદા. મોતીગાદ અને ભગવાનલાલ એ બંને આવ્યાં.

૩ ધણી વખત પાસેના ક્રિયાનાથ પ્રગાણે પણ ક્રિયાપદની જાતિ, વચન થાય. ખડીઓ લેખણુને ચપ્પુ આણ્યું.

૪૭ અનેક ક્રિયાનાથ પ્રત્યેક એક વચનમાં છતાં અથવા, કે વગેરે વિકલ્પ સૂચક અવ્યયથી તેઓ છૂટા પડ્યા હોય તો ક્રિયાપદનું રૂપ પાસેના ક્રિયાનાથ પ્રગાણે હોય ઉદા. ગાય ભેંસ કે ઘોડો વેચાતો લીધો. કેટલીક વખત “ એમાંનું કાંઈ” એવા શબ્દ લગાડી નાન્યતર જાતિના એક વચનમાં ક્રિયાપદને મૂકવામાં આવે છે. ઉદ. ગાય ભેંસ કે ઘોડો એમાંનું કાંઈ વેચાતું લીધું નથી.

૪૮ ક્રિયાનાથ જૂદા જૂદા પુરૂષ સર્વનામ કે નામ હોય અને તેમાં પહેલા પુરૂષનું સર્વનામ હોય તો ક્રિયાપદનું રૂપ પહેલા પુરૂષના બહુ વચનમાં આવે છે. હું તું ને તે કાલે જમ્યું. ન્યાલ ને હું આજે ભેગા જમીશું.

૪૯ પહેલા પુરૂષનું સર્વનામ ન હોતાં બીજા પુરૂષનું હોય તો ક્રિયાપદ બીજા પુરૂષના બહુ વચનમાં આવે છે તું ને દામજીભાઈ કાલે આવજો.

૫૦ ક્રિયાપદને ક્રિયાનાથ સાથે જોવો સંબંધ છે તેવો વિશેષણને વિશેષ્ય સાથે ધણું કરીને સંબંધ છે.

૫૧ પહેલા પ્રકારનાં વિશેષણના રૂપ તેના વિશેષ્યની જાતિ વિભક્તિને વચનમાં ગણતાં હોય છે. બીજા પ્રકારનાં વિશેષણના રૂપ બદલાતાં નથી. વિશેષ્ય એક હોય ને વિશેષણ એકથી વધારે હોય તોપણ નિયમ એજ છે. ઉદા. મા ખામનું કહું ન માનનારાં નાનાં અણસમણ બાળકની એવીજ વક્ષે થાય.

૫૨ છઠી વિભક્તિ પહેલા પ્રકારના વિશેષણ જેવી છે ઉદા. તમારો છોકરો જાય છે. તમારા છોકરાને બોલાવો. તમારે છોકરે કશું કામ કર્યું નથી.

૫૩ જૂદી જૂદી જાતિના બે વિશેષ્ય જોડાઈને એક જેવું વપરાય તેનું વિશેષણ નાન્યતર જાતિના બહુ વચનમાં આવે છે ઉદા. દાળ ભાત ટાઢાં ન ખાય.

૫૪ વિશેષ્ય નરજાતિના એક વચનમાં હોવા છતાં માનાર્યે વિશેષણ તે જાતિના બહુ વચનમાં આવે છે. ઉદા. પિતાજી બહુ ભક્ત છે.

૫૫ વિશેષ્ય નારીજાતિ હોય પણ વિશેષણ માનાર્યે નાન્યતર જાતિના બહુ વચનમાં આવે છે. જેમ માજી સારાં છે.

૫૬ એકથી વધારે વિશેષ્ય જૂદી જૂદી જાતિનાં હોય તો વિશેષણનાં ૩૫ નીચે પ્રમાણે થાય.

૧ તથા, ને અને એવા અર્થના અવ્યયથી વિશેષ્યોજોડાએકા હોય તો વિશેષણ નાન્યતર જાતિના બહુ વચનમાં આવે ઉદા. વા, ૩ અને વરાળને દાખ્યાં હોય તો દયાય અને બાર કાઢી નાંખ્યો હોય તો ઉપશીને જેવાં હતાં તેવાં થાય.

૨ અથવા, કે એવા વિકલ્પ સૂચક અવ્યયથી વિશેષ્ય છૂટા પડ્યા હોય તો વિશેષણ પાસેના વિશેષ્ય ૩ પ્રમાણે ૩૫ બદલે. ઉદા. ફેટો કે ટોપી પીળી હોય.

ધણી વખત ઉપર પ્રમાણે મેળ રહેનો નથી પણ અર્થની સ્પષ્ટતાને સાર પ્રત્યેક વિશેષ્યની જોડે જાતિ પ્રમાણે જૂદું જૂદું વિશેષણ મૂકવામાં આવે છે ઉ. પીળા ફેટો કે પીળા ટોપી લાવજો.

૫૭ એક કે અનેક નામ બતાવનાર “ એ ” દર્શક વિશેષણ આવે અને “ એ ” ની પછી તે નામોનું સામાન્ય સામાન્ય નામ આવે તો વિશેષણને જાતિ, વચન, સામાન્ય નામ પ્રમાણે લાગે છે. ઉદા. માખી એ કેવું ચમત્કારી પ્રાણી છે.

૫૮ વિશેષણને વિશેષ્યની વચ્ચે કોઇ વિશેષ્ય સાથે સંબંધ રાખનાર શબ્દ કે શબ્દો આવે તો પણ વિશેષણનું ૩૫ વિશેષ્ય પ્રમાણે બદલાય છે ઉદા. તે મોટા જળના જળના બહારને ગાહાસાગર કહેછે.

૫૯ “ જે ” “ તે ” એ સંબંધી શબ્દો છે તેની જાતિ વચન એકજ હોય પણ વિભક્તિ વખતે જૂદીએ હોય (તેના અધિકાર પ્રમાણે) જેવું લીધું હોય તેવું પાછું આપવું જોઈએ. તેણે લીધું હોય તે પાછું દે. જેને વહાણે મણુતા હતા તેણે દગો દીધો.

૬૦ પ્રશ્નાર્થ શબ્દને જે વિભક્તિ લાગેલી હોય તે તેના જવાબને લાગવી જોઈએ તેણે શું કર્યું? આ કામ કર્યું. કાણે? જ. મેં. કાનો? જ. મારો.

૬૧ કૃદંત વિશેષણ અને ક્રિયા વિશેષણનાં ૩૫ તેના ક્રિયાપદના ક્રિયાનાથ પ્રમાણે હોય છે. ઉદા. ગધ સાલમાં વરસાદ ધણો મોટો વરસ્યો હતો.

૬૨ અકર્મક ક્રિયાપદનું ક્રિયા વિશેષણ ધણું કરીને નાન્યતર જાતિ એક વચનમાં આવે છે ઉદા. તે ધણું દોડયો.

રચના વિચાર.

૬૩ કયા કયા પ્રકારનાં વાક્ય છે અને તેમાં કયા કયા મુખ્ય ભાગ છે તેનું વર્ણન રચના વિચારમાં આવે છે.

૬૪ વાક્ય રચના ઉપર વિચાર રાખી વાક્યના પ્ર-
કાર પાડીએ તો એકાકી અને સંયુક્ત એવાં બે પ્રકાર
નાં વાક્ય કહેવાય.

૬૫ જેમાં એક કર્તા ને એક ક્રિયાપદ નક્કી
હોય તેને એકાકી વાક્ય કહીએ કર્મે હોમ અથવા ન
હોય ઉદા. તમે ચાલ્યા. મેં કાગ કર્યું વગરે.

૬૬ અર્થ પૂરો કરવાને, તેમાં વધારો કરવાને, તથા
વાક્યનો ખૂલાસો કરવા માટે વાક્યનો વિસ્તાર વિવિધ રી-
તથી થાય છે.

(૧) અરજણુ બાજ્યો (મૂળ વાક્ય)

(૨) અરજણુ નંદલાલ સાથે બાજ્યો (અર્થ પુ-
રો કરવા માટે એક શબ્દાવળીથી વધારો)

(૩) 'કસળા ખવાસનો દીકરો' } ખુલાસો કરવા
અરજણુ 'ગોપાળજી મો- } માટે શબ્દાવ-
ઢના દીકરો' નંદલાલ } લી વધી
સાથે બાજ્યો.

(૪) (વડવામાં રહેનાર કસળા^૧
ખવાસનો) દીકરો (ભાવ^૨
નગરમાં આવી રહેલા^૨
ગોપાળ મોઢના દરો^૨
નંદલાલ સાથે) (ભગવ-
તસિંહજી સરકારી ગૂ^૩
જરાતી મૂખ્ય નિશાળ
પાસે) ને (મગનલાલના સ^૪
સરાના ધરની સામે) (બે^૪
ચોપડી વાસ્તે) (કોઠની^૫
બીકન રાખતાં બાજ્યો.)

વાક્યનો વધા
રો તથા ખુલા
સો કરવા મા
ટે છ શબ્દાવ
ળીથી. વધારો
થયો.

(૫) જેના દાદાએ મહારાજ વખતસિંહજીના વખતમાં કા
રબાર કરેલો અને જે કે હા
લ ભગાના તળાવમાં રહે છે,
તે ગોપાળજી મોઢના દીકરા
નંદલાલ સાથે, વડવામાં
કસજો કરીને ખવાસ રહે
છે, તેનો દીકરો અરજણ,
ધોધાના દરવાજા નજીક, પી
રછલાની પાસે તાલુકા સ્કુ
લનું વિશાળ મકાન આવેલું
છે. ત્યાં આગળ, બાઝ્યો. } ઉપવાચ્યથી વધારે
થયો

૬૭ એકનો એકજ અર્થ રહેતાં છતાં—અર્થમાં કાંઈ
પણ વધારો ઘટારો ન થતાં વાક્યનો વિસ્તાર વિ-
વિધ રીતેથી થઈ શકે છે. તેનાં ઉદાહરણ;—

૧ ગુરસો એ થોડું ગાંડપણ છે.

ગુરસે થવું એ થોડું ગાંડપણ છે.

ગાણસ ગુરસે થાય છે એ થોડું ગાંડપણ છે.

૨ સદ્ગુણી ગાણસો માનપાત્ર હોય છે.

જે ગાણસો સદ્ગુણી હોય તે માનપાત્ર હોય છે.

૩ ઉઠાપણથી તે વર્તે છે.

જેમ ડાહ્યા ગાણસ વર્તે તેમ તે વર્તે છે.

૪ આ ગૃહસ્થોને જેલમાં મોકલવા ન ધટે.

જે કે મારા જીતલાઈ છે અને આધેના પણ મારા

સગા છે એવા આ ગૃહસ્થોને જેલમાં—જ્યાં ધર્મ

સચવાય નહીં એવે ઠેકાણે મોકલવા ન ધટે.

૬૮ એકાકી વાક્યમાં કર્તા અને કર્મનો વધારો વિ-
શેષણથી, વિશેષણ જેવા શબ્દોથી કે વિશેષણ રૂપ શબ્દ

ખદાવળીથી થાય છે. ઉદા;—

(૧) બાઇએ કામ કર્યું (મૂળ વાક્ય)

(૨) મોટા બાઇએ આ કામ કર્યું (એમાં કર્તા અને કર્મનો વધારો વિશેષણથી થયેલો છે)

૬૯ કૃદંત વિશેષણ, જે નાગને છટ્ટી વિભક્ત લાગી હોય તે, અને સગાનાર્ય નાગ, એ વિશેષણ જેવા શબ્દ કહેવાય.

(૧) રીસાએલા બાઇએ લખેલી ચોપડી ફાડી—(એમાં કર્તા કર્મનો વધારો કૃદંત વિશેષણથી થયેલ છે)

(૨) તેના બાઇએ ગાંડું કામ કર્યું (કર્તા કર્મનો વધારો છટ્ટી વિભક્તિથી)

(૩) ગાંધી નરોત્તમે વિપ્ર દેવજીને બોલાવ્યો (સગાનાર્ય નાગથી).

૭૦ જે શબ્દાવળીને છેડે વિશેષણ, કે વિશેષણ. જેવા શબ્દ આવ્યા હોય તે વિશેષણ રૂપ શબ્દાવળી કહેવાય

(તમારા વર્ગનો નકારો) નિશાળીઓ જાય છે } કર્તાનો વધારો
(ભગવાનલાલના બાઇનો) દીકરો આવે છે. } વિશેષણ રૂપ
શબ્દાવળીથી

તેણે (બાકી રહેલું) કામ કર્યું.

તેણે મારા કાકાના દીકરા મોતીલાલનું } કર્મનો વધારો વિ-
કામ કર્યું. } શેષણરૂપ શબ્દા-
વળીથી.

૭૧ એકાકી વાક્યમાં ક્રિયાપદનો વધારો ક્રિયા વિશેષણથી, ક્રિયાવિશેષણ જેવા શબ્દથી, અને ક્રિયાવિશેષણ રૂપ શબ્દાવળીથી થાય છે. ઉદા. તે ધણું દોડ્યો. તે કાલે આવ્યો. (ક્રિયાવિશેષણથી ક્રિયાપદનો વધારો)

૭૨ જે નાગ, સર્વનાગ કે વિશેષણને કર્તા, કર્મ, કે સંબંધ અર્થે વિભક્તિ લાગી ન હોય, પણ એ સિવાય

ખીન્ને કોઈ અર્થે વિભક્તિ લાગી હોય તે ક્રિયાવિશેષણ જોવા શબ્દ ગણાય. વળી શબ્દયોગી અવ્યય અને કૃદંત અવ્યય પણ ક્રિયાવિશેષણ જોવા શબ્દમાં ગણાય છે, કારણ કે એ બધા શબ્દો ક્રિયાનું વિશેષણપણું બજાવે છે.

ઉદા. કરણ—સિપાઈએ વાઘને ગોળાએ માર્યો

કારણ—ગરમીથી માફે માથું દુઃખે છે

અપદાન—સુરતથી મુંગધ મોડું છે

આધકરણ—હું મુંગધમાં વસું છું

એ બધા વાક્યમાં ગોળાએ, ગરમીથી, સુરતથી, મુંગધમાં એ ક્રિયાવિશેષણ જોવા શબ્દ છે.

તમારી પાસે હું રહું છું.

કામ કરીને હું ગયો.

એ વાક્યમાં પાસે અને કરીને એ ક્રિયાવિશેષણ જોવા શબ્દ છે.

૭૩ જે શબ્દાવળીને છૂટે ક્રિયાવિશેષણ અથવા ક્રિયાવિશેષણ જોવા શબ્દ હોય તેને ક્રિયાવિશેષણ રૂપ શબ્દાવળી કહે છે.

ઉદા. તમારી પાસે હું રહું છું. મુંગધ જોવા ગામમાં હું વસું છું. કામ કરીને હું ગયો, વાંચતાં થાકી ગયો. એમાં તમારી પાસે, મુંગધ જોવા ગામમાં, કામ કરીને, વાંચ કરતાં, એ ક્રિયાવિશેષણ રૂપ શબ્દાવળીઓ છે.

૭૪ એ રીતે એકાકી વાક્યમાં મુખ્ય ભાગતો ત્રણ આવે છે પણ પક્ષ તો બેજ ગણાય છે જેના વિષે કહેવાનું હોય તે એક, અને જે કહેવાનું હોય તે બીજો પક્ષ. એ સિવાય વાક્યમાં ત્રીજું અંગ વિશેષ્ય અને વિશેષ્ય જોડનાર હોય છે તેને સંબંધક કહે છે, પણ સંબંધક ઘણું કરીને ક્રિયાપદ સાથે મળેલો હોય છે તેથી વાક્યમાં બેજ પક્ષ

ગણાય છે.

(૧) કર્તૃ પક્ષ (૨) ક્રિયા પક્ષ.

૭૫ કર્તા અને તેના વિશેષણાદિક કર્તૃ પક્ષમાં ગણાય છે.

૭૬ કર્મ અને તેના વિશેષણાદિક તથા ક્રિયાપદ અને ક્રિયાવિશેષણાદિક ક્રિયાપક્ષમાં ગણાય છે.

૭૭ જે વાક્ય ખીજ વાક્યનો વધારો હોય તેને પેટા વાક્ય કહે છે, અને જેનો વધારો પેટા વાક્યથી થયેલો હોય તેને મુખ્ય વાક્ય કહે છે.

૭૮ એ બધાં વાક્ય (પેટા વાક્યને મુખ્ય વાક્ય) ગણીને એક સંયુક્ત કે મિશ્ર વાક્ય કહેવાય છે. ઊદા. રાજા-એ કારભારીને કહ્યું કે આપણે વેરો ધટાડવાનો વિચાર કરીશું. એમાં પહેલું વાક્ય મુખ્ય વાક્ય, ને ખીજું પેટા વાક્ય છે.

૭૯ પેટા વાક્ય ત્રણ જાતનાં છે (૧) નામરૂપ (૨) વિશેષણરૂપ (૩) ક્રિયાવિશેષણરૂપ.

૮૦ નામરૂપ પેટા વાક્ય અને મુખ્ય વાક્યની વચ્ચે “એ” “તે” “કુ” એવા દર્શક શબ્દ આવે છે અને તે મુખ્ય વાક્યના ક્રિયાપદના કર્તા, કર્મ હોય છે ઉદા. અગલ-દારોનો ધર્મ છે કે પ્રજાની સુખ શાંતિ વધારવી. (૨) કરથી વસૂલ કરેલા પૈસા પ્રજાના હિત કાગમાં વાપરવા એ રાજાનો ધર્મ છે. (૩) પ્રજા રાજાને ઈશ્વરનો આશમાની માન આપે છે તે વ્યાજખી છે.

૮૧ વિશેષણરૂપ પેટા વાક્ય મુખ્ય વાક્યના કર્તા કર્મનો વધારો હોય છે એ પેટા વાક્યની પહેલાં જે, જેવું, જેટલું, જેવડું એવા શબ્દ આવે છે, અને એ વાક્ય પૂરું થઈ રહે ત્યારે અનુક્રમે તે, તેવું, તેટલું, તેવડું એવા શબ્દ

આવે છે ઉદા.

જે છોકરો તેં ગધ કાલે દીઠો હતો, તે આજે અહીં આબ્યો છે. જેવું જોઈએ તેવું પરમેશ્વરે બધાને આપ્યું છે.

જેટલું જોઈએ તેટલુંજ લઈએ, જેવડું ફળ જોઈતું હતું તેવડું મેં આપ્યું છે.

૮૨ ક્રિયાવિશેષણરૂપ પેટા વાક્ય મુખ્ય વાક્યના ક્રિયાનું રથળ, કાળ, રીત વગેરે સંબંધી વધારો કરેછે, અને એ પહેલાં જ્યાં, જ્યારે, જેમ, એવા અને તે વાક્યની પછી અનુક્રમે ત્યાં, ત્યારે, તેમ એવા ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય મૂકાય છે. ઉદા;—

જ્યાં સરકારનો અમલ પૂરો જામેલો છે ત્યાં ચોરનો ભો હોતો નથી.

જ્યાં સરકારનો અમલ પૂરો જામેલો નહોતો ત્યારે આપણા દેશમાં રૈયતને ઘણું દુઃખ હતું.

જેમ કાપડીઆને ત્યાંથી પૈસા આપીને લૂગડું વેચાતું લઈએ છીએ તેમ સરકારને કર આપીને જાન માલની સલામતી લઈએ છીએ.

૮૩ ક્રિયાવિશેષણરૂપ પેટા વાક્ય ચાર જાતનાં છે.

(૧) વખત બતાવનાર.

જ્યારે તે પોતાના પાઠ પૂરા કરેછે ત્યારે રમવા જાય છે. (અલ્લુ વખત.)

જ્યારે હું અગદાવાદમાં હતો ત્યારે પ્રેસીડેન્ટની ચૂટણી થઈ. (અમુક વખત.)

યશ આલ્યો ત્યાં સુધી હું ઉભો રહ્યો (અવધિ.)

જ્યારે જ્યારે તે પોતાની પ્રજાને દુઃખમાં જુએ છે

ત્યારે ત્યારે તે તેને સારી મદદ આપે છે. (પુનરાવૃત્તિ)

(૨) સ્થળ બતાવનારાં

જ્યાં તમે ચાલશો ત્યાં હું રહીશ.

જ્યાં તમે જશો ત્યાં હું જઈશ.

જ્યાંથી હું ઉતર્યો ત્યાં તે જઈ શકવાનો નથી

(૩) રીતિ બતાવનાર

(સાદૃશપણું) જેમ ચાતક પાણીની આશા રાખી
એસે છે, તેમ મારો આત્મા ઈશ્વરની આશા
રાખીને એડો છે.

(સંબંધ.) જેમ જેમ ઉંચે જઈએ તેમ તેમ વ-
ધારે ઠંડી લાગે.

(૪) કાર્ય કારણ જણાવનારાં

કારણ—તારા નાના દેખાય છે કારણ કે તે આ-
પણાથી ધણા દૂર છે.

સરત—આલ્ફ્રેડે સારા કામદા ન કર્યા હોત તો
તે પોતાના દેશનો પિતા ન કહેવાત.

અનુભવિ—ગાઠા વખતનો જો કે આપણે અના-
દર કરીએ છીએ તોપણ તે આવ્યા વિના ર-
હેતો નથી.

હેતુ—તમારાં માખાપને માન આપો કે જેથી
કરીને તમે સુખી થાઓ.

પરિણામ—તે એવી ખંતથી મહેનત કરે છે
કે તે જરૂર ફતેહ પામ્યા વિના ન રહે.

૮૪ નામ રૂપ પેટા વાક્યને મુખ્ય વાક્યની સાથે જો-
ડનાર “એ” “તે” શબ્દને કે તેના વિશેષ્યને શબ્દયોગી
અવ્યય લાગે અથવા વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે તો ક્રિયાવિ-
શેષણરૂપ થઈ જાય છે.

૧ પ્રભ રાખને ઇશ્વર અંશ ગાની ગાન આપે એમાં ખોટું શું છે?

૨ એવે વખતે શિક્ષક તરીકે પોતે કેમ વર્તવું જોઈએ તે ઉપર એણે ધ્યાન આપવું જોઈતું હતું.

૮૫ વિશેષણરૂપ પેટા વાક્યની પછી આવનાર તે, તેવું, તેટલું, તેવડું એવા શબ્દને કે તેના વિશેષ્યને શબ્દ-યોગી અવ્યય લાગે કે વિભક્તિ લાગે તો તે પણ ક્રિયા-વિશેષણરૂપ થઈ જાય છે.

૧ તમે જે છોકરો દીડો હતો તેનાથી આ કામ જાન્યું.

૨ તે ગામનો દરવાજો આવ્યો તેમાં તે પેટો.

૩ ઈટાલીમાં લાંબડીનું જે મેદાન છે તેને નીચલે પાસે આપીનાઈનના ડુગરોની દાર છે.

૪ જેટલું ધી લીધું તેટલામાંતો સુચવતા લાડુ નહિ થાય.

૮૬ સંયુક્ત વાક્ય બે પ્રકારનાં છે. સંમિશ્ર અને સંબંધિત. સંમિશ્રની વાત ઉપર આવી ગઈ.

૮૭ ફક્ત ઉભયાન્વયી અવ્યયે કરીને સંધાએલાં હોય એવાં સરખા આધિકારનાં મિશ્ર વાક્યને સાન્વય કે સંબંધિત વાક્ય કહે છે. તેમાં કોઈ પેટા વાક્ય કે મુખ્ય વાક્ય હોતું નથી. ઉદા;—

૧ જે અશીણ મગપૂર ખાધું હોય તો તેનો જહુ કેશ ચડે, પણ તેની આદતવાળાને એટલાથી કાંઈ જણાતું નથી.

— એમાં પહેલું વાક્ય કારણ છે, બીજું કાર્ય છે, ત્રીજું ને ચોથું વાક્ય પહેલાં બે વાક્યનું વિરૂધ્ધપણું જતાવે છે.

૨ અશીણના વ્યસનથી ધણા લોક ખુવાર થઈ ગયા છે. અને ધણાએકે જીવ ખોયા છે, માટે અશીણનું વ્યસન કદિ પાડવું નહિ.

એમાં પહેલા વાક્યને ને બીજા વાક્યને મળતો સંબંધ

૬ છે. એ બંને વાક્ય કારણરૂપ છે અને ત્રીજું વાક્ય કાર્ય છે
 ૩ છોકરો કહ્યું ન ગાને અથવા કુચાલ ચાલે. (એમાં
 વિકલ્પ સંબંધ.)

૮૮ સરખા અધિકારનાં (સહગામી) વાક્યમાં જ્યારે
 કર્તા કર્મ કે તેનો વધારો સામાન્ય હોય છે ત્યારે તે સંકે-
 ત્યાએકું સંબંધિત વાક્ય કહેવાય છે. ઉદા;—

૧ કાંઈ માગવાની કે પૂછવાની જરૂર નથી. (જરૂર
 નથી એ સામાન્ય છે.)

૨ અમીરોની સભામાં બે મુખ્ય ધર્માધ્યક્ષ અને
 તેમના હાથ નીચેના ચોવીશ ધર્માધ્યક્ષ તથા ખીજા
 સઘળા અમીરો હોય છે. એમાં હોય છે સામાન્ય.

૩ જેને વારસામાં હક મળ્યો હોય તે, અથવા જેને રા-
 જાએ આપ્યો હોય તે, અથવા ખીજા અમીરો પસંદ કરીને
 મોકલે છે તે માત્ર બેસી શકે છે. (માત્ર બેસી શકે છે તે
 સામાન્ય.)

૪ તેણે પાઠ વાંચ્યો અને વંચાવ્યો આમાં તેણે કર્તા
 અને પાઠ કર્મ એ બંને સામાન્ય છે.

અનુક્રમ વિચાર.

૮૯ કયા શબ્દો પહેલા આવે, કયા પછી આ-
 વે, અને તે કયા નિયમ પ્રમાણે એ વાત અનુક્રમ
 વિચારમાં આવે છે.

૯૦ ગમે તેમ શબ્દો મૂકવાથી વાક્ય ખરોખર થતું
 નથી અને અર્થ પણ સમજાતો નથી. દે છે નઠારી મને
 ગાજો વનરાવન રોજ. એ ખરો અનુક્રમ નથી પણ વન-
 રાવન મને રોજ નઠારી ગાજો દે છે એ ખરો અનુક્રમ છે.

૯૧ પહેલો કર્તા પછી કર્મ અને છેલ્લે ક્રિયા-
 પદ આવે છે ઉદા. જગનસાલ વાતો કરે છે.

૯૨ કોઇ વખત કર્મ કર્તાની પહેલાં આવે છે. ઉદા. કાશીરામને મેં ગાયો.

૯૩ ક્રિયાનું સ્થળ, કાળ, રીત. વગેરે દેખાડનારાં ક્રિયાવિશેષણો ક્રિયાપદની પહેલાં મૂકવામાં આવે છે ઉદા. માછ કાલે ગયાં.

૯૪ વિશેષણ પહેલું અને વિશેષ્ય પછી આવે. ઉદા. સારો ઘોડો, પીજો ફેટો, રાતો ડગલો.

૯૫ કોઇ કોઈ વખત વિશેષ્ય પહેલું ને વિશેષણ પછી આવે વિશેષ પહેલો ને વિશેષણ પછી આવે ત્યારે તે ક્રિયા સાથે કંઈક સંબંધ રાખતું જણાય છે. તે ક્રિયાપદમાં જાય છે. ચોખ્ખા સારા લાવજો.

વિશેષણ સર્વનામનો ગુણ બતાવે ત્યારે તેની પછીજ આવે જેમ તે સારો છે.

૯૬ છઠ્ઠી વિભક્તિ જેની સાથે સંબંધ રાખે છે તે શબ્દ, છઠ્ઠી વિભક્તિના પ્રત્યય પછી આવે ઉદા. ભગવાનનો કાકો, મારો ભત્રિજો.

૯૭ કર્તાનો વધારો કર્તાની પહેલાં અને કર્મનો વધારો કર્મની પહેલાં આવે છે.

ઉદા. હાલમાં ગાદીએ બેઠેલો નવો રાણો પોતાની ખાનગી સ્થિતિનાં જૂનાં વેર તાજાં કરશે.

(હાલમાં ગાદીએ બેઠેલો નવો) એ કર્તાનો વધારો ને કર્તાની પહેલાં છે.

(પોતાની ખાનગી સ્થિતિનાં જૂનાં) એ કર્મનો વધારો ને કર્મ પહેલાં છે.

૯૮ ક્રિયાપદનો વધારો ક્રિયાપદની પહેલાં અને કર્તા કર્મની પહેલાં કે વખતે પછી આવે છે. ઉદા. આ પ્રસંગે તેના મુખમાંથી આવા સારા વિચાર ની-

કળતા જોઈ સાહેબે તેને વાસ્તે સરકારમાં જાહુ સારો રી-
પોર્ટ કર્યો. (આ પ્રસંગે તેના મુખમાંથી આવા સારા વિ-
ચાર નીકળતા જોઈ) એ ક્રિયાપદનો વધારોને કર્તાની પહે-
લાં આવેલો છે. (તેને વાસ્તે સરકારમાં) એ ક્રિયાપદનો
વધારો કર્તાની પછી ને કર્મની પહેલાં છે.

૯૯ સંબોધન કર્તાની પહેલાં અને કર્મની પ-
હેલાં કે વખતે પછી આવે.

ઉદા. હે પતિવ્રતા, તેં એકજ યોગ સાધ્યો છે
૨ પ્રગાદધનનો અથવા બીજાનોજ દોષ હે
બુદ્ધિધન, તારી પાસે કોણ કાઢશે.

૧૦૦ કૃદંત ને ક્રિયાપદ જોડે આવે ત્યારે હ-
મેશાં કૃદંત પહેલું ને ક્રિયાપદ પછી આવે. ઉદા.
તમે કાલે કાગ કર્યું હતું. હું સાદડી ગ્રંથનો હતો.

૧૦૧ નિષેધાર્ય ક્રિયાપદ સાથે મળેલું હોય ત્યારે કો-
ઈક વખતે ઉપરના નિયમમાં ફેર પડે છે. એટલે ક્રિયાપદ
પછી કૃદંત આવે છે ઉદા. મારે નથી જોઈતું. મેં નહોતું કર્યું.

૧૦૨ ઉલયાન્વયો અવ્યય જે બે શબ્દ કે વા-
ક્યને જોડે છે, તેની વચમાં આવે છે ઉદા. બહુચર
તથા લવજી, તમે લખ્યું ને તેણે શું કર્યું?

૧૦૩ શબ્દયોગી અવ્યય નામ કે નામ જેવા
શબ્દ સાથે જોડાય છે તથા ક્રિયાપદની પહેલાં અ-
ને કર્તા કર્મની પહેલાં કે વખતે પછી આવે છે.
ઉદા. એણે તમારા ઉપર શો જૂલમ કર્યો?

૧૦૪ ઓડક, અધિકાર જણાવનાર શબ્દ પ-
હેલાં અને નામ પછી આવે. ઉદા. ઠકર પુંજે, વીપ્ર
દેવજી, દેવે રાગજી. એ અસલની રહી છે હાલ ઓડક કેટ-
લાક પાછળ પશુ લખે છે ઉદા. રાગજી પટેલ.

૧૦૫ 'શું' અને 'વારૂ' એ વાક્યના કોઈ શબ્દની સાથે અન્યથા ન રાખે ત્યારે વાક્યની પહેલાં કે છેલ્લે આવે છે ઉદા. શું? તમે મને મારી જશો. તમે મને મારી જશો કે શું?

વારૂ? એટલું તો થયું. એટલું કામ તો થયું વારૂ? એનું કારણ એ છે કે ઘણું કરીને કેવળપ્રયોગી અન્યથા વાક્યની પહેલાં કે પછી આવે છે.

નિષેધાર્થ શબ્દો કોઈ પ્રાંતમાં ક્રિયાપદની પહેલાં ને કોઈ પ્રાંતમાં ક્રિયાપદની પછી બોલાય છે ઉદા. ન કરતો, કરતો નહિ, કરીશ માં, માં કરીશ, ન કરીશ.

૧૦૭ સંયુક્ત વાક્યમાં એ, તે, એટલે, એવું ત્યારે, એવા પહેલાંના વાક્યનો અર્થ બતાવનારા શબ્દો આવે તો ઉપવાક્ય પહેલું ને મુખ્યવાક્ય પછી આવે. ઉદા;- તમે વાતો કરતા હતા ત્યારે હું લખતો હતો. છેવટે તમે મને એવો જશ આપશો એવું હું અગાઉથી જાણતો હતો.

૧૦૮ પેટા વાક્ય ને મુખ્ય વાક્ય **કે** અને **જે** થી જોડાયાં હોય તો મુખ્ય પહેલું ને પેટા વાક્ય પછી આવે. તે બોલ્યો કે હું નહિ આવું. હું જાણતો હતો કે તમે મને રજા આપશો. તે બોલી ને, ના લાઇ, અમારે રમ્યું ન પાલવે.

૧૦૯ સંબંધી શબ્દથી વાક્ય જોડાયાં હોય તો પેટા વાક્ય પહેલું અને મુખ્ય વાક્ય પછી આવે ઉદા. જ્યારે તે આવ્યા ત્યારે તે ગયા.

૧૧૦ કારણ પહેલું ને કાર્ય પછી આવે. પણ, કેમ કે, કાંજે ઈત્યાદિ વાક્યયોગી શબ્દો આવેલા હોય તો કાર્ય બતાવનાર વાક્ય પહેલું અને કારણ બતાવનાર વાક્ય પછી આવે ઉદા. તે મને ગાજો દેતો હતો. ગાટે તેને મેં માર્યો. તેને મેં માર્યો, કેમકે તે મને ગાજો દેતો હતો.

વાક્ય પૃથક્કૃતિ

વાક્યમાં આવેલા શબ્દોને જૂદા પાડી પોત પોતના પક્ષમાં ગોઠવવા તેને પૃથક્કૃતિ કહે છે.

૧ જે વાક્યની પૃથક્કૃતિ લખી બતાવવી હોય તેમાં જેટલાં ક્રિયાપદ હોય તે પ્રથમ શોધી કાઢવાં.

૨ જેમાં એકજ ક્રિયાપદ હોય તે એકાકી, અને એકથી વધારે હોય તે સંયુક્ત વાક્ય જાણવું.

૩ સહાયકારક ક્રિયાપદ અને સંયુક્ત ક્રિયાપદ ક્રિયાપદના ખાનામાં મૂકવાં. તેમાં પહેલાંને મુખ્ય ક્રિયાપદ કહેવાય છે. એ મુખ્ય ક્રિયાનાં કર્તા કર્મ લેવાં.

૪ નામ, સર્વનામ, વિશેષણ સહિત કે નામરૂપ અને વિશેષણરૂપ શબ્દોવળી સહિત કોઈ કોઈ વાર ક્રિયાપદ આવે છે. તે પ્રસંગે તેને ક્રિયાપદ સાથે લખવાં.

૫ ક્રિયાપદ કે બીજું કોઈ પદ અધ્યાહાર રહેલ હોય તે પણ ગણતીમાં લેવું.

૬ કેટલાંએક કૃદંત ક્રિયાપદ જેવાં લાગે છે પણ કૃદંતનો કર્તા વાક્યમાં કર્તા રૂપે હોતો નથી. ઉદા. ધણા શિક્ષકો મહેનત કર્યા છતાં પોતાના કામમાં ફતેહ પામતા નથી (૨) પાઠ આપી રહ્યા પછી જે શિક્ષક દૂરસદને વખતે દરરોજ વિચાર કરી પોતાની ધારણા કરતાં છોકરાંએ કંઈ કંઈ જાણતમાં ઉઘટા જવાળ આપ્યા તે શોધી કાઢે તો ફાયદો થાય. આ બે વાક્યમાં કર્યા, રહ્યા અને કરી એ કૃદંત છે. એવાં એવાં કૃદંતને કેટલાક જૂલથી ક્રિયાપદ ધારે છે. એને ક્રિયાપદ ન ગણવાનાં કારણ નીચે પ્રમાણે છે.

કર્યા ને રહ્યા પછી શબ્દયોગી અવ્યય લાગેલા છે. શબ્દયોગી અવ્યય નામ કે નામ જેવા શબ્દને લાગે છે કિ-

યાપદને નહિ. ખીજું કારણ તેના ક્રિયાનાથ પ્રમાણે તેનાં રૂપ દરતાં નથી. વળી કરી એ રૂપ કર્મણિ પ્રયોગનું છે તેથી કર્તા ત્રીજામાં જોઈએ પણ તે નથી.

૭ એકાકી વાક્યની પ્રથકૃતિ નીચે પ્રમાણે કરવીઃ
કાઠીઆવાડનું કેળવણી ખાતું રાવળહાદૂર ગોપાળજી-
ભાઈએ લાંબા વખત સુધી પ્રયત્ન નરી રાખીને ઘણા સારા
પાયાપર લાવી મૂક્યું છે.

કર્તાપક્ષ		ક્રિયાપક્ષ			
કર્તા.	કર્તાનો વધારો.	કર્મ.	કર્મનો વધારો.	ક્રિયાપદ	ક્રિયાપદનો વધારો.
ગોપાળજીભાઈએ	રાવળહાદૂર (વિશેષણ)	કેળવણી ખાતું	કાઠીઆવાડનું (વિશેષણ જેવો શબ્દ)	લાવી મૂક્યું છે.	૧ લાંબા વખત સુધી પ્રયત્ન નરી રાખીને ૨ ઘણા સારા પાયાપર (ક્રિયાવિશેષણરૂપ શબ્દવર્ણી)

૮ સંયુક્ત વાક્યની પ્રથકૃતિ લખવી હોય તો દરેક વાક્ય જુદાં જુદાં લખી તેને એક ખીજા સાથે શો સંબંધ છે, તે જણાવ્યા બાદ દરેક વાક્યની એકાકી વાક્યની પેઠે ખાનાં પાડી પ્રથકૃતિ કરવી.

ઉદાહરણ. પહેલું.

અંદ્રકાંત નિર્ધન સ્થિતિમાં ઉછર્યો હતો, પણ પથ્થરની ભૂગિમાં રસ્તો કરી કેટલાક છોડ ઉગી નીકળે; તેમ આપતિઓને ન ગણી તેણે પોતાનો ઉન્નત માર્ગ કરી લીધો હતો.

એમાં પહેલું વાક્ય ત્રીજાનું સહગામી અને બીજું
એ ત્રીજાનું ક્રિયાવિશેષણરૂપ પેટા વાક્ય છે.

ત્રીજું એ બીજાનું મુખ્ય અને પેટેલાનું સહગામી
વાક્ય છે.

પ્રથમ દૃષ્ટિ.

નંબર.	કર્તૃપક્ષ.		ક્રિયાપક્ષ			
	કર્તા	કર્તાના વ-ધારો.	કર્મ	કર્મના વ-ધારો.	ક્રિયાપદ	ક્રિયાપદના વ-ધારો.
૧	ચંદ્રકાંત	○	○	○	ચંદ્રચોદતો	નિર્ધનસ્થિતિ-માં((ક્રિ. વિ. શ.)
૨	હોડ	કેટલાક	○	○	હગી નીક-ળે છે.	((ક્રિ. વિ. શ.) પથ્થરનીજમી-નમાંરતો કરી
૩	તેણે	પોતાના (વિશેષણ ગાર્ગ-જેવો)	ગાર્ગ	હજ્જત	કરી લીધો હતો.	((ક્રિ. વિ. શ.) તેમ આપત્તિ-ઓને નગણી

ઉદાહરણ બીજું.

આ અને એવા બીજા ચમત્કારોપરથી વનસ્પતિને
સમજવાની શક્તિ ગિલકુલ નથી, એમ કહી શકાતું નથી;
પરંતુ એ શક્તિ છે, એમ કહીએ તો તેમાં એ મોટા ખાધ આવે
છે; તે એ કે ઇશ્વરે વનસ્પતિને સુખ દુઃખ સમજવાની શક્તિ
આપી હોત તો સુખ મેળવવાનાં અને દુઃખ નિવારણ કરવાનાં
સાધન પણ તેને આપ્યાં હોત.

- ૧ { (૧) આ અને એવા બીજા ચમત્કારો પરથી વન-
સ્પતિને સમજવાની શક્તિ બિલકુલ નથી; (બીજાનું
નામરૂપ પેટા વાક્ય).
(૨) એમ કહી શકાતું નથી; (પેહેલાનું મુખ્ય વાક્ય.)
(૩) એ શક્તિ છે (ચોથાનું નામરૂપ પેટાવાક્ય)
(૪) એમ કદીએ. (ત્રીજાનું મુખ્ય તથા પાંચમાનું
૨ ક્રિયાવિશેષણરૂપ પેટા વાક્ય.)
(૫) તેમાં એ મોટો ત્રાધ આવે છે. (ત્રીજા ચોથાનું
મુખ્ય વાક્ય.)

ટીકા— પરેલું ને બીજાં ગણીને એક સંયુક્ત વા-
ક્ય થયું અને ત્રીજાં, ચોથું અને પાંચમું ગણીને એક સં-
યુક્ત વાક્ય થયું. એ બે સંયુક્ત વાક્ય વચ્ચે વિરહપણાનો
સંબંધ છે.

- ૩ { (૬) તે એ (છે) કે (સાતમા આઠમા ને નવમાનું મુ-
ખ્ય વાક્ય.)
(૭) ઈશ્વરે વનસ્પતિને સુખ દુઃખ સમજવાની શક્તિ
આપી હોત આઠમું અને નવમું જે સંક્રાંતિએલું સં-
બંધિત વાક્ય છે તેનું ક્રિયાવિશેષણ રૂપ પેટાવાક્ય તથા
(૮) આ સાતમું વાક્ય અને સંક્રાંતિએલું સંબંધિત વાક્ય
એ બે ગણીને છઠ્ઠાનું નામરૂપ પેટાવાક્ય).
(૯) સુખ મેગવવાનાં સાધન પણ તેને આપ્યાં હોત
(સાતમાનું મુખ્ય અને નવમાનું સહગામી).
(૧૦) દુઃખ નિવારણ કરવાનાં સાધન પણ તેને આપ્યાં
હોત (સાતમાનું મુખ્ય અને આઠમાનું સહગામી).

ટીકા—છઠ્ઠું, સાતમું, આઠમું, અને નવમું ગણીને
જે ત્રીજાં સંયુક્ત થયું છે તે બીજા સંયુક્તનો વધારો છે.

પ્રથમકૃતિ.

નંબર.	કર્તૃપક્ષ				ક્રિયાપક્ષ	
	કર્તા	કર્તાના વ-ધારો	કર્મ	કર્મના વ-ધારો	ક્રિયાપદના	ક્રિયાપદના વ-ધારો.
૧	શક્તિ	સમજવાની (વિશેષણ નો શબ્દ)	૦	૦	નથી	અ:અનંતઅવાખાજ અ- મરકારો પરથી (ક્રિ.વિ. ૩૪૨ા.) ૨ વનસ્પતિને ૩ ખિલકુલ
૨	પેહલું વાક્ય	•	•	•	શકાતું નથી	(આપણાથી) કર્તા કારણ રૂપ થયેલ. ક હી. (ક્રિયાવિશેષણ જેવો શબ્દ)
૩	શક્તિ	એ	•	•	છે	•
૪	(આપ ણે)	•	(ત્રીજું વાક્ય)	•	કહીએ.	•
૫	આપ	મોટો	•	•	આવે છે	ક્રિ.વ.જે.તેમાંએ
૬	તે	•	•	•	એછે (વિ. સહિતક્રિ)	•
૭	ઈશ્વરે	•	શક્તિ(ઉપ.)વન સ્થિતિ (આતુ.)	સુખ મેળવવાસુખદુઃખ સગજ. ના(ક્રિ. નો વ.વાની(ઉ.નોવધારો ધારો(વિ.રૂ.રૂ.વિ.રૂ.રૂ.શ.)	આપીહોત	•
૮	(ઈશ્વરે	•	સાધન (ઉપ.) તેને (આતુ.)	સુખ મેળવવાસુખદુઃખ સગજ. ના(ક્રિ. નો વ.વાની(ઉ.નોવધારો ધારો(વિ.રૂ.રૂ.વિ.રૂ.રૂ.શ.)	આપ્યાં હોત	પાણી. (ક્રિ. વિ. અ.)
૯	”	•	”	ક્રિ.પ્રતિ વાતણ કરવાનાં (ક્રિ.વ. ૩૪૨ા.) ૩૪૨ા.) ૩૪૨ા.)	”	”

વિરામ ચિન્હવિષે.

૧૧૨ બોલતાં બોલતાં શ્વાસ લેવાને સાર, તથા સાં-
ભાળનારને સહેલથી બરોબર અર્થ સમજાય એટલા સાર,
કેટલેક ઠેકાણે અટકવું પડે છે. લખાણમાં એવે ઠેકાણે (અ-
ટકવાની જગ્યાએ) કેટલીક નિશાનીઓ કરાય છે તેને વિ-
રામચિન્હ કહે છે. મુખ્ય વિરામ ચિન્હ નીચે પ્રમાણે છે.

નિશાની.

નામ.

- (૧) , અદ્યવિરામ (કોમા)
- (૨) ; અર્ધવિરામ (સેમીકોલન)
- (૩) : વૃદ્ધિવિરામ (કોલન)
- (૪) . પૂર્ણવિરામ (ફુલ્સ્ટાપ)
- (૫) ? પ્રશ્નાર્થક.
- (૬) ! ઉદ્ગાર
- (૭) ( ) { } કૌંસ.
- (૮) “ ” અવતરણ.
- (૯) — સંયોગ ચિન્હ (રેખા)

૧ અદ્ય વિરામ.

૧૧૩ જ્યારે વાક્ય જૂદી જૂદી રીતે વધારેલું હોય
ત્યારે વાક્યની વચ્ચે પણ કેટલાંક વિરામ ચિન્હ આવે છે,
તેમાં અદ્ય વિરામ નીચે આપેલા દાખલા જેવા વાક્યો-
માં આવે છે.

- (૧) વાક્ય લાંબું હોય ત્યારે કત્તાની પાસે.
- (૨) સંયુક્ત વાક્ય હોય ત્યારે દરેક પેટાવાક્યને છેડે.
- (૩) બે કે તેથી વધારે શબ્દ એકજ વાક્યમાં આવે અ-
ને તેને સરખી વિભક્તિ લાગી હોય તો તે દરેક શ-
બ્દની પાસે.

(૪) બે કે તેથી વધારે વિશેષ્ય કે વિશેષણ એકજ વા-
ક્યમાં આવેલાં હોય અને તે ઉભયાન્વયી અવ્યયથી
જોડાયાં હોય તો તે દરેકની પાસે.

(૫) એકજ વાક્યમાં બે કે તેથી વધારે શબ્દાવળી આ-
વી હોય તો તે શબ્દાવળીને છેડે.

(૬) સંજોધનવાળા શબ્દને છેડે.

(૭) જે શબ્દ કે શબ્દાવળી ઉપર સાંભળનારનું વધા-
રે ધ્યાન ખેંચવું હોય તેની પાસે.

(૨) (૩) અર્ધવિરામ તથા વૃદ્ધિવિરામ.

૧૧૪ એાછો સંજંધ ધરાવનારાં વાક્યની વચ્ચે અ-
ર્ધવિરામ ચિન્હ જોઈએ, અને એાછો સંજંધ ધરાવનાર
સહગામી વાક્ય હોય તેને જોડનાર અવ્યય પડતો મૂકાય
તો વૃદ્ધિવિરામ ચિન્હ જોઈએ.

૧૧૫ (૪) પૂર્ણવિરામ.

(૧) રચનામાં અને અર્થમાં જ્યારે વાક્ય પૂરું થાય ત્યારે
વાક્યને અંતે પૂર્ણ વિરામ મૂકવું જોઈએ.

(૨) કોઈ શબ્દ કે કોઈ નામને માટે સક્ષેપ નિશાની
વાપરીએ ત્યારે પૂર્ણ વિરામ મૂકવું જોઈએ જેમ કે
મેહેરજાન=મે. મીસ્તર=મી.

(૩) કહ્યું, પૂછ્યું વગેરે શબ્દોના પેટમાં પ્રશ્નાર્થક આવે
તો તેની પછી પૂણ વિરામજ મૂકાય ઉદા. તેણે કહ્યું
કે તમે ક્યાં જાઓ,

(૫) પ્રશ્ન ચિન્હ.

૧૧૬ જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારનો સવાલ પૂછવામાં આવે
છે ત્યાં પ્રશ્નાર્થક ચિન્હ મૂકાય છે.

(૬) ઉદ્ગાર.

૧૧૭ કેવળપ્રયોગી અવ્યય અપવાતે અર્થે વપ-

એલા કોઇ પણ શબ્દ કે શબ્દાનળીની પછી ઉદ્ગાર ચિન્હ મૂકાય, અને ઉભરાનો બાવ આંછો થાય તો અલ્પ વિરાગ મૂકાય.

(૭) કૌંસ.

૧૧૮ જ્યારે જૂદા શબ્દ બતાવવા હોય કે પર્યાય શબ્દ લખવો હોય ત્યારે કૌંસ વપરાય છે.

(૮) અવતરણુ.

૧૧૯ કોઇનું ઉતારેલું કે ધૂલેલું જ્યારે આપણે કિતા-રીએ ત્યારે અવતરણુ ચિન્હ વપરાય છે.

(૯) સંયોગ ચિન્હ.

૧૨૦ જ્યારે લીટી પૂરી થાય તેમાં તેને છેડે કોઇ શબ્દ અધૂરો રહે ત્યારે અથવા અર્થ દેખાડવો હોય ત્યારે સંયોગ ચિન્હ (રેખા) વપરાય છે.

પદ્મછેદ કરાવવાનો નમુનો.

છોકરાઓ ધ્યાન રાખો.

“અંબુએ કહ્યું સૌ પેસાય કોઈ જાણતુંએ નથી ને મારતુંએ નથી.” એ વાક્યનું આજે આપણે વ્યાકરણ કરી-એ—એક છોકરાને ઉભો કરી પહેલા શબ્દનું વ્યાકરણ કરવા કહ્યું.

અંબુએ=ખીજા પ્રકારનું નાગ, નરભતિ, કર્તાઅર્થે ત્રીજાનું એકવચન, કહ્યું ક્રિયાપદનો કર્તા. સ.—પહેલા પ્રકારના નાગને છેડે કયા કયા સ્વર આવેછે? જ.—ઓ ને. હં. સ.—અંબુએ કયા છેડાનું નાગછે? જ.—હં છેડા-નાળું. સ.—ત્યારે પહેલા પ્રકારનું કેમ નહિ? જ.—એને છેડે હં નથી પણ હ છે. સ. ધહ્ડુ એ કયા પ્રકારનું નાગ? જ.—ખીજા પ્રકારનું. સ.—એમાં છેડે હં છે ને? જ.— છેડે હં છે ખરો, પણ વિભક્તિના પ્રત્યય લગાડતાં તેમાં ફેરફાર

કરવો પડતો નથી તેથી. સ.—ળીળ પ્રકારના નાગને છેડે
કયા કયા સ્તર હોયછે? જ.—ઘણું કરીને બધાય.

સ.—અંબુ એ કોનું નાગ છે? જ.—છોકરાનું. સ.—
કેટલા છોકરાનું? જ.—એક છોકરાનું. સ.—ળીળ છોકરાનું
શું નામ છે? જ.—બૂખણ. સ.—તારું નામ શું છે? જ.—
નરોત્તમ, સ.—તારી પાસે બેઠોછે તેનું નામ? જ.—મેતી-
લાલ. સ.—એમ બુદ્ધાંબુદ્ધાં નામ પાડવાનું શું કારણ? જ.—
બુદ્ધ બુદ્ધ ઓળખવાને માટે. સ.—નરોત્તમ, તારાચંદ,
મેતીલાલ, એ બધાને શું કહેવાય? જ.—છોકરા. સ.—
ત્યારે છોકરો એ નાગ એક કરતાં વધારે નાગને લાગુ પડે,
અને અંબુ? જ.—એકને. (શિક્ષકે કહ્યું) એક કરતાં વધારે
નાગને લાગુ પડે તેને સામાન્યનામ કહે છે. સ.—એકને
લાગુ પડે તે? જ.—બુદ્ધ નાગ. (શિક્ષકે કહ્યું) બુદ્ધ નાગને
વિશેષનામ કહે છે. સ.—અંબુ એ કેવું નાગ? જ.—વિ-
શેષ નાગ. સ.—છોકરો એ? જ.—સામાન્ય નાગ. સ.—
થોડાંક સામાન્ય નાગ બોલો? જ.—ગાણુસ, ઘોડા, હાથી,
પુરશી વગેરે. સ.—એમ છોકરાનાં બુદ્ધાંબુદ્ધાં નામ પાડ્યાં
છે તેમ પુરશી, પાલખીનાં બુદ્ધાંબુદ્ધાં નામ કેમ પાડ્યાં
નથી? જ.—એમ બધી ચીજોનાં બુદ્ધાંબુદ્ધાં નામ પાડે
તો એટલાં બધાં નાગ થઈ જાય કે યાદ રહેવાં ઘણુંજ
મુશ્કેલ થઈ પડે. સ.—ત્યારે માણસના બધાં નામ આ-
પણને યાદ રહે છે? જ.—ના, પણ પોત પોતાનું નામ તો
સૌને યાદ રહે ને ળીળ બૂલી જાય તો પોતે કામ પડે
કહી બતાવે. પુરશી, પાલખી વગેરે પદાર્થોમાં જીવ નથી
કે તે એમ કહી શકે. સ.—હાથી, ઘોડા, બકરા વગેરેમાં
જીવ છે, તો તેઓ એમ કરી શકે?

જ.—ના. સ.—કેમ? જ.—તેઓને વાત્તા નથી. (શિ-

ક્ષક કહે છે) તે છતાં કેટલાક પદાર્થ અને પ્રાણીનાં માનુ-
સે વિશેષ નામ રાખ્યાં છે. તમે જરા વિચાર કરો તો એ-
વાં નામ ખોળી શકશો. (એક છોકરો બોલ્યો) હા સાહેબ
ગંગા, જમના, ગંદેચી એ નદીના વિશેષ નામ. શેત્રુંજી,
ગિરનાર, હિમાચલ એ પર્વતનાં વિશેષ નામ છે.

[શિક્ષક—ખરાખર. સ.—કહો ત્યારે નામની કેટલી જા-
તો તમે શીખ્યા? જ.—બે. સ.—કયી કયી? જ.—સામાન્ય
અને વિશેષ. (એક છોકરો બોલી ઉઠ્યો) કે સાહેબ ગુણ-
નાં નામ તે બાવવાચક એમ આપે કહ્યું હતું તે શેમાં ગણાય?
શિક્ષકે કહ્યું આનો ખુલાસો કોઈ કરી શકશો? એક છો-
કરો બોલ્યો. હા. મારા ધારવા પ્રમાણે સામાન્ય નામમાં
ગણવાં જોઈએ. સ.—શા માટે? જ.—એકનું ખાસ નામ ન-
થી માટે.

સ.—ધણા છોકરામાંથી એકને ઝોળખાવવો હોય તો
તેનું નામ બોલીને ઝોળખાવીએ, તેમ ઘણી ખુશીમાંથી
એક ખુરશી ઝોળખાવવી હોય તો તેની સાથે કયો બોલ
વાપરવો જોઈએ? જ.—વિશેષણનો. સ.—વિશેષણ કોની ગ-
રજ સારું છે. જ.—વિશેષ નામની.

સ.—કર્તા કોને કહેવાય? જ.—ક્રિયાના કરનારને. સ.
કર્તા કયી કયી વિભક્તિમાં આવે? જ.—પહેલીને ત્રીજીમાં.
સ.—કર્તાને પાંચમી વિભક્તિ ક્યારે લગાડવી પડે છે? જ.—
મૂળભેદનું ક્રિયાપદ શક્યભેદમાં લઈ જવું પડે છે ત્યારે. સ—
એ વખતે કર્તાને શું કહેવાય છે? જ.—કારણ. સ.—કારણ
આથે કયી કયી વિભક્તિ આવે? જ.—ત્રીજી ને પાંચમી.

સ.—કહ્યુંનું વ્યાકરણ કરો? જ.—સક્રમક ક્રિયાપદ.
સ.—કેમ? જ.—કહેવાનું ક્રમ છે માટે. [શ.—ઠીક આગળ ચ-
લાવો. નિ.—કહે ધાતુ મૂળભેદ. સ.—શક્યભેદમાં શું કહેવાય?

જા.-કહેવાયું હીક આગળ. નિ.-ભૂતકાળ. સ.-ભૂતકાળ એ-
ટસે. જા.-ગયેસો વખત. સ.-આવતો વખત તે? જા.-ભવિ-
ષ્યકાળ. સ.-ભૂતકાળનું રૂપ કહ્યું અને ભવિષ્યકાળમાં? જા.-
કહેશે. સ.-કોણ? જા.-આણુ. સ.-એ નામ કયી વિભક્તિ-
માં મૂકવું પડયું? જા.-પહેલીમાં. સ.-શા માટે? જા.-કહે-
શે એમાં કર્તા ક્રિયાનાથ થાય છે. સ.-ક્રિયાનાથ કઈ કઈ
વિભક્તિમાં આવે છે? જા.-ધાતું કરી પહેલી વિભક્તિમાં આ-
ને કોષવાર ...ળીજીમાં. સ.-ક્રિયાનાથ ત્રીજી વિભક્તિમાં
હોય ત્યારે કયો પ્રયોગ થાય? જા.-કર્મણિ. સ.-કર્મણિ પ્ર-
યોગ કયા કયા કાળમાં થાય છે? જા.-ભૂતકાળ અને વિધિ-
વર્તમાન કાળમાં. સ.-ક્રિયાનાથ કોને કહેવાય? જા.-ક્રિયાપ-
દ્વની, જ્ઞતિ, વચન, અને પુરૂષ જેના પ્રમાણે ફરેછે તેને.
શિ.-અરાગર ચલતો આગળ.-ક્રિયાનાથ કહેવાનું માટે ત્રી-
જો પુરૂષ નાન્યતર જ્ઞતિ એક વચન, કર્તા આણુએ, કર્મ
કંડવાનું, કર્મ ક્રિયાનાથ છે, માટે સકર્મક કર્મણિપ્રયોગ.
સ.-કણું કોણે? જા.-આણુએ. સ.-શું? જા.-સૌ પેસાય
કોઈ જાણતુએ નથી ને મારતુંએ નથી. સ.-આ વાક્યમાં
કર્મ એક શબ્દ નથી પણ....આગલાં બે ત્રણ વાક્ય મ-
ળી એક વાક્ય થયેલું છે તે છે. સ.-સૌનું વ્યાકરણ કરો.
જા.-ખીજા પ્રકારનું વિશેષણ વિશેષ્ય છોકરા માટે નરજ્ઞતિ
પહેલીનું જાણવચન.

સ.-એમાં કોઈને કંઈ કહેવાનું છે? જવાબ મળ્યો
નહિ. શિક્ષક—મેં ધાર્યું હતું કે એવી જૂલ તમે કરશો—
વ્યાકરણ કરતી વખત એકલા રૂપ ઉપર ન જોવું. પણ
આગળ પાછાંના સંગ્રહ અને બંધ બેસતા અર્થ વગેરે
ઉપર લક્ષ આપવું જોઈએ. સ.—પેસાય એ કયા બેદનું
રૂપ છે? જા.—શક્યબેદનું. સ.—શક્યબેદમાં મૂળના કર્તાને

કદ વિભક્તિ લાગવી જોઈએ? જ. — પાંચમી. સ. — પેસ
 ધાતુનો કર્તા કોણ? જ. — છોકરા. સ. — છોકરા પેસે અને
 શક્યભેદમાં લઈ જઈએ તો શું કહેવાય? જ. — છોકરાથી
 પેસાય. શિક્ષક. — સૌ પેસાય તેમાં સૌ વિશેષણ ગણ્યું ને
 વિશેષ્ય છોકરા અધ્યાદાર ઓગ ગણ્યું. વિશેષ્ય અધ્યાદાર
 હોય ત્યારે વિશેષણને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગવા જોઈએ ને
 આમાં લાગેલ નથી એટલે વિચાર પ્રથમથી તમે કર્યો
 હોત તો સૌને વિશેષણ કહેતાં તમને સંશય થયા વિના
 ન રહેત. સ. — કેમ પેસાય ઓગ લખ્યું હોય તો કેમનું
 વ્યાકરણ શું કરત? જ. — રીત જતાવનાર ક્રિયાવિશેષણ
 અવ્યય. સ. — કેમ પેસાય એ સવાલનો જવાબ? જ. —
 આમ પેસાય કે ન પેસાય. સ. — એમાં આમ ને નનું
 વ્યાકરણ? જ. — ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય છે. શિક્ષક. — તેમ
 સૌ પાણુ કેમ પેસાય તેનો જવાબ છે. કે સ. પેસાય એટલે
 ઝટ પેસાય અથવા સહેલથી પેસાય ત્યારે હવે તમે કહી
 શકશો કે સૌનું વ્યાકરણ શું? જ. — રીત જતાવનાર ક્રિયા
 વિશેષણ અવ્યય. શિક્ષક. — ગરાગર. બોલો હવે પેસાયનું
 વ્યાકરણ? અકર્મક ક્રિયાપદ પેસ ધાતુ — શક્યભેદ અનિય-
 મિત વર્તમાન કાળ ક્રિયાનાથ ક્રિયાપદનો ભાવ માટે ત્રીજો
 પુરુષ, નાન્યતર જાતિ એક વચન. કર્તા ક્રિયાપદનો ભાવ
 ને બાવે પ્રયોગ. સ. — એ વાક્યને કર્મણિ પ્રયોગમાં બોલો.
 જ. — ન બોલાય. સ. — કેમ? જ. — અકર્મક ધાતુ છે માટે.
 સ. — સકર્મક હોતતો? જ. — ભૂતકાળ કે વિધિવર્તમાન કા-
 લમાં મૂકત. સ. — ને કર્તાને કદ વિભક્તિ લગાડત? જ. — ત્રીજી.

શિક્ષક. — પેસ ધાતુ જીપરથી થયેલો પેસાડ ધાતુ સકર્મ-
 ક થાય. હવે પેસાડ ધાતુનું રૂપ મૂકી કર્મણિ પ્રયોગ બોલો?
 જ. — આ ઢોર છોકરાએ પેસાડયાં. સ. — શક્યભેદ કરવો હોય

તો કાળના પ્રત્યય લગાડતાં પહેલાં ધાતુમાં શો શો ફેરફાર થાય છે? જ.—અકારાંત ધાતુમાં અ નો આ થાયછે. ને ઉપાંત આ હોય તેનો અ થાયછે. સ.—ધાતુને છેડે અ સિવાય બીજો કોઈ સ્વર હોય તો? જ.—વા લગાડવો પડેછે.

શિક્ષક—શબ્દભેદના રૂપમાં સહેવા પણાનો અર્થ આવે છે તેથી કેટલાક એને સહ્યભેદ પણ કહેછે. સ.—હવે કોઈનું વ્યાકરણ કરો? જ.—બીજા પ્રકારનું વિશેષણ વિશેષ્ય જાણનાર ગાટે નાન્યતર જાતિ પહેલીનું એક વચન સ.—વ્યાકરણ કરવામાં આમાં કંઈ રહી જાયછે, તે કોઈ કહી શકશો? એક છોકરો જોડ્યો હા અર્થ કહેવો જોઈએ. સ.—વિશેષણને અર્થ કહેવાય? જ.—હા. વિશેષ્ય જોરહાજર હોય ત્યારે વિભક્તિનો અર્થ કહેવો જોઈએ. શિક્ષક—જરાજર સ.—કોઈ એ નરજાતિ કેમ નહિ? જ.—નરજાતિ હોત તો જાણતું ને જાહે જાણતો હોત. સ.—શબ્દનાં જાતિવચન શા ઉપરથી નક્કી થાય? જ.—રૂપ, વિશેષણ છઠ્ઠી વિભક્તિ અને ક્રિયાપદ ઉપરથી. શિક્ષક—ઠીક. આગળ ચલાવો. જાણતું=કૃદંત વિશેષણ નાન્યતર જાતિ પહેલીનું એક વચન સ.—કૃદંત વિશેષણને જાતિ વિભક્તિ કોના પ્રમાણે હોય છે? જ.—ક્રિયાનાથ પ્રમાણે. સ.—કૃદંત કેટલી જાતનાં છે? જ.—કૃદંત નામ, કૃદંત વિશેષણ, અને કૃદંત અવ્યય. સ.—કૃદંત નામ કોને કહેવાય? જ.—ધાતુ ઉપર વો, વી વુ, પ્રત્યય આવે તેને કૃદંત નામ કહેછે. સ.—શા ગાટે? જ.—એને નામની પેઠે વિભક્તિના પ્રત્યય લાગેછે. સ.—જાણ ધાતુનું પહેલી વિભક્તિનું કૃદંત નામ? જ.—જાણવું. સ.—જાણવું જ.—જાણવું રૂપ થતું નથી. સ.—ત્રીજીનું જાણવે એથી જાણવાને પાંચમી જાણવાથી છઠ્ઠી? જાણવાનો ની,નું ના,નાં, સાતમી? જાણવામાં શિક્ષક એ જાણવાંથી છઠ્ઠી

ના રૂપમાં કાળનો અર્થ વિશેષ છે. તેથી તેને બવિષ્ય કૃદંત કહે છે. સ.—સમજ્યા, કોને બવિષ્ય કૃદંત કહે છે ? જ.—જે કૃદંત નામને છઠી વિભક્તિ લાગી હોય તેને. સ.—શા માટે ? જ.—એ રૂપ આવતો વખત જણાવે છે. શિક્ષક—ગરાળર, હવે બીજો છોકરો “એ”નું વ્યાકરણ કરે. જ.—એ=માર જનાવનાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય. સ.—એ ઠેકાણે એને બદલે કયો શબ્દ મૂકીએ તો ચાલે ? જ.—પણ. સ.—પણનું વ્યાકરણ શું ? જ.—ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય. સ.—પણ ઉભયાન્વયી અવ્યય ક્યારે થાય ? જ.—બે વાક્યને જોડે ત્યારે. સ.—પણનું વ્યાકરણ કોઈ વખત નામ થાય ? જ.—હા. સ.—દાખલો આપો ? જ.—ભૂવડે ગૂજરાત જતી લેવાનું પણ લીધું. એમાં પણ નું વ્યાકરણ નામ છે. શિક્ષક—ગરાળર. હવે નથી નું વ્યાકરણ કરો. જ.—અકર્મક ક્રિયાપદ છ ધાતુ નું આકરણ રૂપ. સ.—આકરણ રૂપ એટલે ? જવાબ ન મળ્યો. શિક્ષક—નાસ્તિ શબ્દનો અપભ્રંશ નથી છે. ન તે અસ્તિ મળીને નાસ્તિ શબ્દ થયો છે. અસ્તિ ક્રિયાપદ છે. અને તેનો અર્થ છે થાય છે. સ.—નથી નું ઉલટું રૂપ શું ? જ.—છે. સ.—ત્યારે છે નું ઉલટું જ.—નથી. શિક્ષક—ઉલટારૂપનેજ આકરણ કહે છે. હવે આગળ ચલાવો—મૂળબેદ વર્તમાન કાળ ક્રિયાનાથ કોઇ માટે ત્રીજો પુરૂષ નાન્યતરજાતિ એક વચન કોઇ કર્તા ને કર્તારિ પ્રયોગ.

સ.—ને નું વ્યાકરણ કરો ? જ.—ઉભયાન્વયી અવ્યય. સ.—કોને જોડે છે ? જ.—કોઈ જાણતું એ નથી તે એક. ને બીજું કોઈ મારતું એ નથી એ બે વાક્યને. શિક્ષક—ચલાવો આગળ.

મારતું કૃદંત વિશેષણ નાન્યતર જાતિ પહેલીનું એક વચન. સ.—માર ધાતુનાં કૃદંત અવ્યયનાં રૂપ બોલો.

જ.—ગારી, ગારીને, ગાર્યાં ને ગારતાં સ.—એમાંનાં કયાં કયાં કૃદંત વિશેષણ થાય છે ને તેના દાખલા આપો.

જ.—ગારી, ગાર્યાં ને ગારતાં એ ત્રણ કૃદંત વિશેષણ થાય. જેમકે તેણે લાત ગારી હતી, તેનાં સઘળાં ગાણસો ગાર્યાં ગયાં, તે સઘળાં છોકરાં કૂદકા ગારતાં હતાં. સ.—

એ શબ્દોનું બીજું કાંઈ વ્યાકરણ થાય? જ.—હા. ક્રિયા-પદ પણ થાય. સ.—દાખલા આપો? જ.—તેણે ગને

લાકડી ગારી, તેણે શિકારમાં ચાર હરણ ગાર્યાં, તેનાં છોકરાં જ્યારે જ્યારે અહીં આવતાં ત્યારે ત્યારે ઠંકડા ગારતાં. શિ.—જરાજર ચલવો આગળ. એ=જાર જતાવ-

નાર ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય. નથી=અકર્મક ક્રિયાપદ છ ધા-તુનું અકરણ રૂપ મૂળભેદ વર્તમાનકાળ ક્રિયાનાથ કોષ ગાટે

ત્રીજો પુરૂષ નાન્યતરભૂતિ એકવચન કર્તા કોષ કર્તારિપ્રયોગ. સ.—ભૂતકાળમાં શું રૂપ થાય? જ.—ગારતું નહોતું. સ.—

ભવિષ્ય કાળમાં? જ.—ગારશે નહિ. સ.—સંકેતભૂતકાળમાં? જ.—ગારત નહિ. શિક્ષક—સંસ્કૃત અસ્ધાતુમાંથી ગૂજરાતીમાં

એ ધાતુ આવેલાછે, તે કયા કયા તે ઉપરના દાખલાથી કદાચ તમે કહી શકશો. એક છોકરો—બોલ્યો, “હા” ને “છ”

ટીકા—ઉપરના સવાલ પરીક્ષક અને સૂચક બંનેગિઅછે. છોકરાઓએ જે પદઅછેદ કર્યું તે ખાતરી પૂર્વક કર્યુંછે તથા

આસપાસનો સંબંધ કેવો બાજેછે તે બાજવાને પરીક્ષક પ્રશ્નો કર્યાછે અને વિશેષ વાત શીખવવાને સૂચક સવાલો કર્યાછે.

કવિતાનો અવ્યય શીખવતો વખત વ્યા-
કરણનો ઉપયોગ કરવાનો નમુનો.

છોકરાઓ તમારી સાતમી ચોપડીનો ૪૦ મો. પાઠ
કાઢો. એક છોકરાને કહ્યું તું પહેલી લીટી વાંચ.

નિશાળીઓ-“રચના રચનાર રે ધણી, કરણાણુ ક-
 રણા કરો ધણી” મેહેતાજી-દીક એ ચરણુમાં ક્રિયાપદ ક-
 ચું છે? નિ.-કરો. મે.-કર્તા કોણુ છે? નિ.-ધણી મે.-એ-
 નાથી જુદું કહેવું હોય તે પોતાની આંગળી ઉઠી કરો.
 (કાઠએ ન કરી) કરો એ કયા પ્રયોગનું રૂપ છે? નિ.-ક-
 ત્તરિ. મે.-કર્ત્તરિ પ્રયોગ ક્યારે કહેવાય! નિ.-કર્તા ક્રિયાના-
 થ હોય ત્યારે. મે.-કર્તા કયા પુરૂષમાં છે? નિ.-ખીજ પુ-
 રૂષમાં. મે.-સઘળાં નામ કયા પુરૂષમાં હોય? નિ.-ત્રીજ પુ-
 રૂષમાં. મે.-સઘળાં નામ ત્રીજ પુરૂષમાં ગણાય છે તે-
 નું કારણ શું? નિ.-ખોલનાર વાતમાં પોતાનું નામ નથી
 વાપરતો પણ પોતાના નામને ઠેકાણે હું કે અમે વાપરેછે.
 સાંભળનારના નામને ઠેકાણે તું, તમે કે આપ વાપરેછે. જે
 તિરાહિતને વિષે વાત કરવાની હોય છે તેનું નામ કે તેના
 નામને ઠેકાણે તે કે તેઓ મૂકેછે. મે.-ધણી એ કયા વર્ગનો શ-
 બ્દ છે? નિ.-નામનો. મે.-નામ ત્રીજ પુરૂષમાં ગણાયછે ત્યારે
 ધણી કયા પુરૂષમાં ગણાય? નિ.—ધણી એ નામને ત્રીજ
 પુરૂષમાં ગણવું જોઈએ —ખીજે છોકરો બોલ્યો-પણ સાં-
 ભળનાર છે ને સાહેબ? મે.-ધણી એને કદાચ વિભક્તિ કયે
 અર્થે લાગેલી છે? નિ.—સંબોધન અર્થે પહેલી. મે.—શા
 બિપરથી જાણ્યું? નિ.—તેના પહેલાં રે આવ્યો છે. મે.—
 અને ખીજું કારણ? નિ.—જાણુ એને આપણે બોલાવીને ક-
 હેતા ન હોઈએ એમ જાણાય છે. મે.-ખરી વાત. હવે કહો,
 ત્યારે એને આપણે કર્તા કહી શકીએ? નિ.—ના. મે.—
 ત્યારે કર્તા કોણુ? (જવાબ મળ્યો નહિ) સંબોધન નામ
 આગળ કયું સર્વનામ વપરાય છે? નિ.—તું કે તમે. મે.—
 ત્યારે એ સર્વનામ આ ઠેકાણે મૂકાને. તું કરો એમ કહે-
 વાય? નિ.—ના. મે.—ત્યારે? નિ.—તમે કરો એમ કહેવાય.
 મે.-હવે તમે કહી શકશો કે આ ચરણુમાં કરો ક્રિયાપદ-

નો કર્તા કોણ છે? નિ.—તમે. એ આ ચરણમાં અધ્યા-
 હાર છે. મે.—એટલે? નિ.—વાક્યમાં કોઈ શબ્દ કે પ્રત્યય
 પડતો મૂકાએલો હોય પણ આગળ પાછળના સંબંધ પરથી
 સમજવામાં આવી જતો હોય તે સમજણનું નામ અધ્યાહાર
 છે. મે.—ઉપલા ચરણમાં શું અધ્યાહાર છે? નિ.—કર્તા.
 મે.—કરો.. એ કેવું ક્રિયાપદ છે? નિ.—સકર્મક. મે.—
 કર્મ કોણ છે? નિ.—કરૂણા. મે.—શી રીતે શોધ્યું? નિ.—
 ધાતુ ઉપર “વાનું શુ” એ ત્રણે અક્ષર મૂકી સવાલ કરી
 ને. મે.—ક્રિયાપદ, કર્તા ને કર્મને વાક્ય રચનાના નિયમ પ્ર-
 માણે જોઈયો. નિ.—તમે કરૂણા કરો. મે. કર્તા, કર્મને ક્રિ-
 યાપદથીજ વાક્ય થયું હોય તેને કેવું વાક્ય કહેવાય? નિ.—
 મૂળ વાક્ય, મે.—ઉપલા ચરણમાં જે વાક્ય આવ્યું છે
 તે કેવું છે? નિ.—વિરતાર પામેલું અથવા વધેલું.
 મે.—ઉપત્તા ચરણમાં કર્તા કર્મને ક્રિયાપદ તો તમે
 જાણ્યાં હવે જાકી જે શબ્દો રહ્યા, તે એ ત્રણમાંના
 કોની કોની સાથે સંબંધ રાખે છે, તે આપણે જો-
 ઇએ. રચના શબ્દનું વ્યાકરણ શું? નિ.—જીજ્ઞ પ્રકારનું
 નામ નારી જાતિ કર્મ અર્થે પહેલીનું એકવચન. મે.—
 કયા ક્રિયાપદનું કર્મ છે? (જીજ્ઞે એક છોકરો બોલી
 ઉઠ્યો) સાહેબ, એ કર્મ અર્થે પહેલી વિભક્તિ નથી પણ
 સંબંધ અર્થે છઠ્ઠી છે, અને છઠ્ઠીનો પ્રત્યય અધ્યાહાર છે.
 મે.—એ જાનેના કહેવા વિષે કોઈને કાંઈ કહેવું છે? એક
 નિ.—હા. રચનાના રચનાર એમ પણ કહેવાય. અને રચ-
 ના રચનાર એમ પણ કહેવાય. મે.—ગરાગર છે. એ બેઉ
 રીતે લીધાથી અર્થમાં કે વાક્ય રચનામાં કાંઈ ફેર પડતો
 નથી. રચના કોનો વધારો છે? નિ.—રચનારનો. મે.—રચ-
 નાર કોની સાથે સંબંધ રાખે છે? ધણી સાથે. મે.—શો સં-

ણંધ છે? નિ.—વિશેષણ વિશેષ્યનો. મે.—વિશેષણ કાણુ છે?
 નિ.—રચનાર, મે. કોનું? નિ.—ધણીનું. મે.—ખીજું કોઈ વિ-
 શેષણ આવ્યું છે? નિ.—હા. કૃષ્ણાણુ, મે.—ગવમાં વિશેષ-
 ãણુ વિશેષ્ય કેવે અનુક્રમે આવે છે? વિશેષણ પહેલું ને 1વ
 શેષ્ય પછી. મે.—ત્યારે એ અનુક્રમે ગોઠવો. નિ.—રચનાના
 રચનાર કૃષ્ણાણુ ધણી. મે.—હવે કયા શબ્દનો સંબંધ ત-
 પાસવો રહ્યો? નિ.—રે અને ધણીનો. મે.—રે નું વ્યાકરણ
 શુ? નિ.—કેવળ પ્રયોગી અવ્યય.—એ એના નામ પ્રમાણે
 કોઈ સાથે સંબંધ રાખતો નથી. મે.—ધણી એ કોઈનું વિ-
 શેષણ છે? નિ.—કૃષ્ણાનું. મે.—એ કરો ક્રિયાપદનું કર્મછે. ત્યારે
 એને કર્મ સાથે મૂકી વાક્ય બોલો? નિ.—રે રચનાના રચનાર
 કૃષ્ણાણુ ધણી ધણી કૃષ્ણા કરો. મે.—ખરાખર. ખીજો છોકરો
 ખીજું ચરણ વાંચે. નિ.—“પ્રભુતા પ્રભુ તારી તું ધરી, ગ-
 જરો લઈ ગજ રોગ લે હરી” મે.—એ ચરણમાં ક્રિયાપદ
 કયાં કયાં છે? નિ.—ધરી અને લે. મે.—એમાં કઈ ભૂલ છે?
 (એક ખીજો છોકરો બોલ્યો) ધરી એ ક્રિયાપદ નથી સા-
 હેળ. મે.—કેમ વાર? નિ.—ધરી ક્રિયાપદ હોય તો તું ધરી
 એમ ન કહેવાય, પણ તે ધરી એમ કહેવાય. મે.—ધરી
 ક્રિયાપદ આવે એનું વાક્ય બોલો જોઈએ? નિ.—તે નરો-
 તગની સામે રહેટ ધરી. મે.—તે કયા પ્રયોગનું વાક્ય છે?
 નિ.—કર્મણિ પ્રયોગનું. મે.—કર્મણિ પ્રયોગ કયા કયા કાળ-
 માં આવે છે? નિ.—ભૂતકાળ અને વિધિવર્તમાન કાળમાં.
 મે.—શક્યભેદમાં કર્મણિ પ્રયોગનું રૂપ બોલો? નિ.—શક્યભે-
 દમાં કર્મણિ પ્રયોગ હોતો નથી. મે.—શા માટે? નિ.—શક્ય-
 ભેદવાળા ક્રિયાપદને કર્મ હોતું નથી. મે.—ઉપલા ચરણમાં
 ધરી ક્રિયાપદ નથી ત્યારે શું છે? નિ.—કૃદંત અવ્યય. મે.—
 ત્યારે હવે ૫રીને કહો કે ઉપરના ચરણમાં કેટલાં ક્રિયાપદ
 છે? નિશા—એક. મે.—કયું? નિ.—લે. મે.—ખીજું કોઈ?
 નિ.—ખીજું નથી, એકજ ક્રિયાપદ છે. મે.—ત્યારે એ કે-
 નું વાક્ય કહેવાય? નિ.—એકાકી. મે.—જો એક કરતાં વ-

ધારે ક્રિયાપદ હોય તો? નિ.—સંયુક્ત વાક્ય. મે.—લે. ક્રિ-
યાપદનાં કર્તા કર્મ કોણ છે? નિ.—કર્તા તું ને કર્મ રોગ. મે.—
મૂળ વાક્યને ગદ્યના નિયમ પ્રમાણે ગોઠવો? નિ.—તું રોગ
લે. મે.—હરવું એટલે શું? નિ.—લઇ લેવું. મે.—હરી લે
એટલે? નિ.—લઇલે.

મે.—શું? નિ.—રોગ. મે.—કોણ? નિ.—તું. મે.—
પદ્મછેદ કરતી વખત હરી ને લે તું પદ્મછેદ જુદું જુદું
કરવું, પણ પૃથક્ કૃતિ કે અન્વય કરતી વખતે એ જ ને
શબ્દને સાથે લેવા જોઈએ, કારણ કે હરી લે, એ સંયુ-
ક્ત ક્રિયાપદ છે. હોપ વ્યાકરણમાં સંયુક્ત ક્રિયાપદનાં રૂપ
આપ્યાં નથી.

પ્રભુતા કયા વર્ગમાં ગણાય? નિ.—નામમાં. મે.—
શા ઉપરથી નામ થયેલું? નિ.—પ્રભુ ઉપરથી. મે.—ગાટે
એ કેવું નામ કહેવાય? નિ.—ભાવવાચક નામ. મે.—ભાવ
વાચક નામ કરનાર પ્રત્યય જોલો? નિ.—તા, તાઈ, પણું,
આણુ, આણુ, ગિરી, અટ, આટ, આવ, આશ વગેરે. મે.—
પ્રભુતાને પહેલી વિભક્તિ કયે અર્થે લાગેલી છે? નિ.—
કર્મ અર્થે પહેલી. મે.—કોનું કર્મ? નિ.—ધરીનું. મે.—પ્ર-
ભુને પહેલી વિભક્તિ કયે અર્થે લાગી છે? નિ.—સંજોધન
અર્થે પહેલી. મે.—સંજોધન એટલે? નિ.—નામ દઇ જો-
લાવવું. મે.—તારી કોની સાથે સંજોધ રાખે છે? નિ.—
પ્રભુતા સાથે. મે.—ને પ્રભુતા? નિ.—ધરી સાથે. મે.—
એ ત્રણે શબ્દમાં ક્રિયાપદ...એકે નથી. સંજોધ કરીને જો-
ડાયાં છે ગાટે એને.....શબ્દાવળી કહેલી. એ શબ્દાવળી
કઇ જાતની છે? નિ. ક્રિયાવિશેષણ રૂપ. મે.—કારણ? નિ.—હરી લે
ક્રિયાપદનો રીતિ સંજોધી વધારો કરે છે.
મે.—ગજરો એટલે શું? નિ.—સલામ. મે.—એને કયે
અર્થે કઇ વિભક્તિ લાગી છે? નિ.—કર્મ અર્થે પહેલી.
મે.—કોનું કર્મ છે? નિ.—લઇ કૃદંત અવ્યયનું. મે.—મ-
જરો લઇ એ જો શબ્દની શબ્દાવળી થઇ. એ કઇ જા-
તની છે? નિ.—ક્રિયાવિશેષણ રૂપ. મે.—એ શબ્દાવળી

પણ.....હરી લે ક્રિયાપદનો રીતિ સંબંધી વધારો કરે છે. મે.—હવે આપણે કયા શબ્દ અન્વયમાં ગોઠવવા રહ્યા ? નિ.—મજ (ત્યાં બીજા બોલ્યો) પ્રભુ સંબંધી આપણે વાત કરી ગયા છીએ પણ તેને આપણે કોઈ ઠેકાણે ગદ્યમાં મૂક્યો નથી.

મે.—સાત્રાશ હીક યાદ રાખ્યું. આગળ પાછળનો સંબંધ આ પ્રમાણે યાદ રાખે તોજ સારી સમજણ પડે. એ જાનેને આપણે વિચાર કરી ગોઠવી દઈએ. તેમજ એ કયા શબ્દનું રૂપ છે, તે કોઈના જાણવામાં છે? એક નિ.—હા સાહેબ, પહેલા પુરૂષ સર્વનામનું છટ્ટી વિભક્તિનું એક વચનનું રૂપ છે. મે.—એને જદલે બીજાનું ક્યું રૂપ વપરાય છે? નિ.—મારો. મે.—મજ એ રૂપ ગદ્યમાં વપરાતું નથી ને કવિતામાં વપરાય છે. ત્યારે એ છટ્ટી વિભક્તિ કોની સાથે સંબંધ રાખે છે? નિ.—રોગ સાથે. મે.—છટ્ટી વિભક્તિના પ્રત્યયો કોના જેવા છે? નિ.—પહેલા પ્રકારના વિશેષણ જેવા છે. મે.—વિશેષણનો અનુક્રમ શો છે? નિ.—વિશેષણ પહેલું અને વિશેષ્ય પછી. મે.—ત્યારે છટ્ટીનો પ્રત્યય લાગ્યો હોય એ શબ્દ.....જેની સાથે સંબંધ રાખે તેની પહેલાં આવે. ત્યારે મજને જદલે મારો એ શબ્દ નિયમ પ્રમાણે રોગની પહેલાં મૂકી દો ? નિ.—મારો રોગ. મે.—સંબોધનની પહેલાં કંઈ જાતના અવ્યય વપરાય છે? નિ.—કેવળપ્રયોગી. મે.—એ અવ્યયો વાક્યમાં કોની સાથે સંબંધ રાખે છે? નિ.—કોઈની સાથે નહિ એતો છુટાજ વપરાય છે. મે.—એ અવ્યય વાપરીને પ્રભુ શબ્દને સાથી પહેલાં મૂકીને વાક્ય બોલો ? નિ.—હું પ્રભુ તારી પ્રભુતા ધરીને મારી સલામ લઉં, મારો રોગ લઉં લે.

શુદ્ધિપત્રક.

પૃષ્ઠ.	ઓળ	કલમ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧	૨૪	૫	અક્ષ	અક્ષર
૨	૧૧	૮	વ્યજન	વ્યંજન
૬	૪	૨૩	અજ્ઞુ	અજ્ઞુ
૭	૨૭	૨૫	ને+અન	ને-અન
૮	૨	॥	ભો+અન	ભો+અન
૮	૨૩	॥૭	ક, પ, ફ, ક, ચ, ટ, પ, ફ	
૧૮	૪	૩૪	પરિણામ	પરિમાણ
૨૩	૯	૫૮	ભંડારને	ભંડારને
૨૩	૧૨	૫૯	લીધું	લીધું
૨૩	૧૬	૬૦	ક્યું	ક્યું
૨૬	૫	૬૯	વિભક્ત	વિભક્તિ
૩૪	૧૧	૧૦૦	કૃદંત	કૃદંત
૪૮	૧૯		॥	॥
૩૪	૧૩	૧૦૦	શુચતો	શુચતો
૩૭	૯	૧૧૧	કર્તાને	કર્તાનો
૪૦	૨		કર્તાનો	॥
૩૮	૧૦	૧૧૧	ઉન્નત	ઉન્નત
૩૯	૧૭	॥	સંક્રાયાએલું	સંક્રાયાએલું
૪૦	૧	॥	કર્તૃપક્ષ	કર્તૃપક્ષ
॥	॥	॥	ક્રિયાપક્ષ	ક્રિયાપક્ષ
૪૦	૩	૧૧૧	નયા	નયા
॥	૭	॥	કિ, વ,	કિ, વિ,
૪૧	૧	૧૧૨	તયાં	તયા
૪૨	૨૧	૧૧૫	પૂણ	પૂર્ણ
૪૪	૧૧		અણ	અણ
૪૮	૧૧		વિશેષણ	વિશેષણ
॥	॥		અથ	અથ
॥	૨૧		વુ	વું

જાહેર ખબર.

આ વ્યાકરણનો વધારો અમારી પાસેથી ટાકડી કિ-
મ્મને મળશે. દશથી પચીશ નકલ રાખનારને દશ, અને
પચીશ ઉપરાંત રાખનારને સેંકડે વીશ ટકા કમીશન આ-
પવામાં આવશે. એ સિવાય શાળાપયોગી તમામ ચોપડી-
ઓ અને બીજાં દરકોઈ પુસ્તકો અમારા મારફત મળશે.
પરમામના આહુકોએ નાણાં પ્રથમ મોકલી અથવા વેલ્યુ-
પેશલથી મગાવી લેવાં. નોટપેડ કાગળ લેવામાં આવશે નહિ.

ગૂજરાતી માતમી ચોપડીની નોટ ઢેંગી કિમ્મત પાર
આના હતી, તેમાં કેટલોક સુધારો વધારો કરી ફરી છપા-
વવી શરૂ કરી છે, ને તેની કિમ્મત માત્ર છ આના રાખ-
વામાં આવી છે થોડા દિવસમાં છપાઈ બાહાર પડશે.

ઠે. માણેકજીની વાડી	}	ખુકસેલર
ભાવનગર		ભાઈશંકર લક્ષ્મીરામ.
		રાજગાર

